

Perhevapaiden kehitys 1990–2005: Isillä päärooli uudistuksissa, sivurooli käyttäjinä

Jenni Kellokumpu

Palkansaajien tutkimuslaitos
Raportteja 10
Helsinki 2007

ISBN 978-952-209-041-6
ISSN 1795-2832

1. Johdanto	4
2. Perhevapaalainsäädännön kehitys vuosina 1990–2005	6
2.1. Oma isyysvapaa isille	7
2.2. Vanhempainetuudet laman kourissa	8
2.3. Työnantajalle perhevapaista aiheutuvien kustannusten keventäminen	9
2.4. Äitien paluu työhön jo äitiysrahakaudella	11
2.5. Porkkana isien vanhempainvapaan käytölle	13
3. Perhevapaiden käyttäjinä lähinnä äidit	15
3.1. Lama lisäsi syntyvyyttä	15
3.2. Isät edelleen passiivisia vanhempainvapaiden käytössä	17
3.2.1. Isien määrä vanhempainvapaiden käyttäjinä kasvaa hitaasti	17
3.2.2. Porkkana toimii vai toimiiko?	19
3.3. Äitien lapsen hoitajaksot kotona lisääntyneet ja pidentyneet	24
4. Perhevapaiden korvaukset	26
5. Yhteenveto	37
Lähteet	40
Liite 1	41

1. Johdanto

Äitien synnytysloman kehittämistä vanhempainlomaksi käsitelty sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön komitea ehdotti jo 1970-luvun puolivälissä, että olemassa olevasta seitsemän kuukauden synnytyslomasta vanhemmat voisivat jakaa kolme viimeistä kuukautta ja että isät saisivat mahdollisuuden äidin kanssa yhtä aikaa pidettävään isyyslomaan (KM 1975:92). Perustelut vanhempainvapaan kehittämiselle liittyivät naisten työmarkkina-asemaan ja sekä lapsen että isän etuun. Jo tuolloin oltiin huolissaan vain naisiin kohdistuvien perhe-etuuksien vaikutuksesta heidän työmarkkina-asemaansa.

Naiset kantavat kuitenkin yhä päävastuun lasten hoitamisesta perheessä, huolimatta siitä, että miesten oikeuksia lastensa hoitoon on lainsäädännöllä kehitetty. Suomi esitteli Norjan kanssa samoihin aikoihin ensimmäisenä maailmassa isyysvapaan vuonna 1977, tosin ehdollisena äidin suostumukselle. Vaikka Suomi on edelläkävijä isyysvapaan ja isien oikeuksien kehittämisessä, suomalaisilla isillä ei edelleenkään ole yksiselitteistä oikeutta omaan vanhempainvapaaseen (Haataja 2006, 22).

Vanhempainvapaalla ja perinteisellä isyysvapaalla on lastenhoidossa erilainen rooli. Vanhempainvapaan yhtenä tavoitteena on tukea molempien vanhempien itsenäistä hoitovastuuta lapsista, kun toinen on ansiotyössä. Vanhempainvapaita valmisteltaessa Suomessa oltiin yhtäältä huolissaan siitä, että vain naisille kohdistuvat vapaat ja perhe-etuudet saattavat pitkällä aikavälillä heikentää naisten asemaa työelämässä (KM 1975:92). Toisaalta tavoiteltiin lasten oikeuksia isään ja isien oikeuksia lastensa hoitoon. Isyysvapaiden tarkoituksena taas oli se, että isä voi olla yhtä aikaa äidin kanssa kotona lapsen syntymän jälkeen ja auttaa äitiä uuden lapsen kanssa.

Äidin kanssa yhteisesti jaettavista vanhempainrahopäivistä (158 arkipäivää/vanhempainpäivärahakausi) suomalaiset isät käyttävät ainoastaan 1,8 prosenttia.¹ Ruotsalaiset isät käyttävät kaikkiaan 19 prosenttia kiintiöidyistä ja vapaasti jaettavista vanhempainpäivärahapäivistä (Haataja 2006, 86).² Kun huomioidaan kaikki ne päivät, joihin suomalaisilla isillä on lainsäädännöllisesti mahdollisuus (siis isyys- bonusisyys- ja vanhempainrahopäivät), käyttävät isät näistä 8,8 prosenttia. Ruotsalaisilla isillä vastaava luku on 20 (Haataja 2006, 86).

Suomessa isien oikeudet lapsiin ja lapsien oikeudet isiin on lainsäädännöllisesti turvattu lähinnä 1–18 arkipäivän pituisella isyysvapaalla, joka vietetään yhtä aikaa äidin kanssa. Ruotsissa ”isäkiintiön” (vain isän käytettävissä oleva osuus vanhempainvapaasta)

¹ Suomalaisia isiä koskevat luvut on laskettu Kelan tilasto-osaston antamien tietojen perusteella vuodelta 2005.

² Ruotsissa vanhempainrahaa maksetaan 480 päivältä. Päivät, joilta vanhempainrahaa maksetaan, voidaan jakaa tasan vanhempien kesken. Vanhempainpäivärahapäivistä 60 on kuitenkin varattu kummallekin vanhemmalle. Jäljellä olevista 360 päivästä, toinen vanhempi voi luopua oikeudestaan toisen vanhemman hyväksi (Haataja 2006, 86). Tekstissä esiintyvät luvut ruotsalaisten isien osalta ovat vuodelta 2004.

käyttöönotto on puolittanut niiden lasten määrän, joiden isät eivät käytä lainkaan vanhempainvapaata lapsen ensimmäisten neljän elinvuoden aikana (Haataja 2006, 35).

Kansaneläkelaitoksen tietojen mukaan sellaisia vanhempia, jotka saivat vanhempainrahaa vähimmäismääräisenä siksi, että olivat työssä, on vuosittain noin 4 000 henkeä, eli vajaa 20 prosenttia kaikista vanhempainrahaa vähimmäismääräisenä saavista. Osassa tapauksissa äiti siis palaa takaisin työhön jo varhain äitiys- tai vanhempainrahakaudella, eikä isä siirry vuorostaan kotiin.

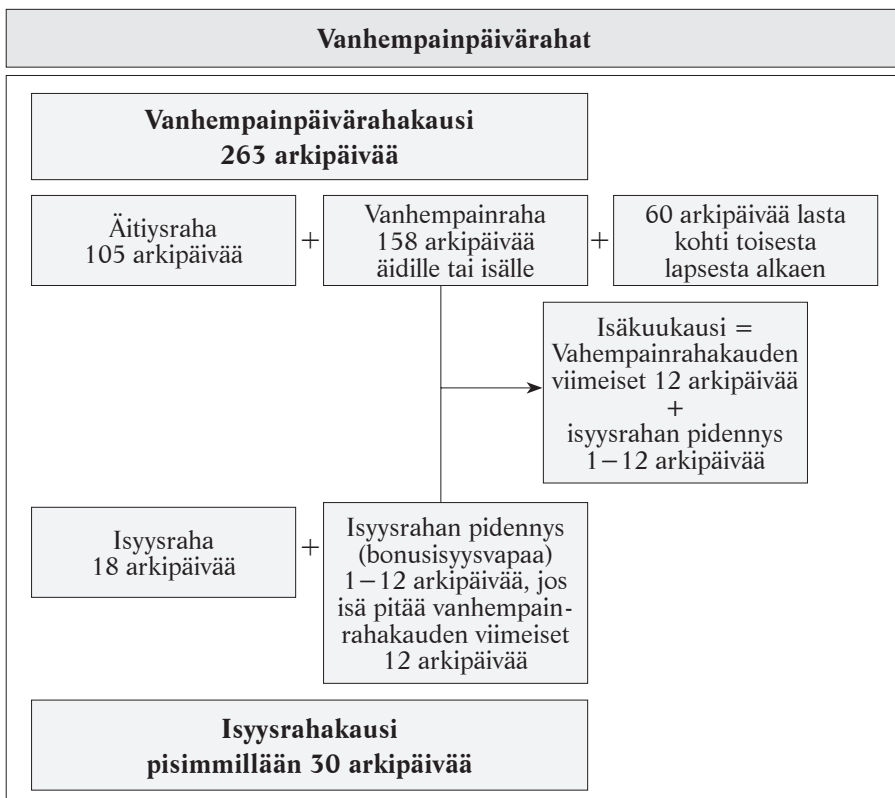
Tämän raportin tarkoituksena on tarkastella perhevapaalainsäädännön kehitystä ja perhevapaiden käyttöä sekä korvauksia 1990-luvun alusta vuoteen 2005. Raportissa selvitetään, miten perhevapaalainsäädännön muutokset 15 edellisen vuoden aikana ovat vaikuttaneet perhevapaiden käyttöön: miten suuri osa vanhemmista pitää perhevapaita ja kuinka pitkään. Samalla huomioidaan mitä lainsäädännön muutoksilla itse asiassa tavoiteltiin ja arvioidaan miten hyvin tässä onnistuttiin.

Raportin rakenne on seuraava. Luvussa kaksi käsitellään perhevapaalainsäädännön kehityksen pääpiirteitä ja kehityksen taustalla vaikuttaneita periaatteita laman alusta nykyhetkeen. Seuraavassa luvussa tarkastellaan perhevapaiden käyttöä 15 edellisen vuoden aikana ja erityisesti tuona aikana tehtyjen reformien vaikutusta perhevapaiden käyttöön. Viimeiseksi luvussa neljä selvitetään perhevapaiden korvauksia. Yhteenvetoluku kertoo perhevapaiden kehityksen pääpiirteet ja pohtii kehityksen vaikutusta naisten työmarkkina-asemaan.

2. Perhevapaalainsäädännön kehitys vuosina 1990–2005

Perhevapaat helpottavat työ- ja perhe-elämän yhteensovittamista silloin, kun perheessä on pieniä lapsia. Perhevapaita ovat työsopimuslain nojalla äitiys- ja isyysvapaa, vanhempainvapaa, osittainen vanhempainvapaa sekä hoitovapaa, osittainen hoitovapaa ja tilapäinen hoitovapaa, sekä vapaa pakottavasta perhesyystä (ks. liite 1). Äitiys-, isyys- ja vanhempainvapaan ajalta maksetaan henkilön tulojen mukaan ansiosidonnaista tai vähimmäismääristä vanhempainpäivärahaa (kuvio 1). Hoitovapaan ajalta maksetaan kotihoidon tukea ja osittaisen hoitovapaan ajalta osittaista hoitorahaa. Vanhempainpäivärahaa ja lapsen hoidon tukia haetaan Kansaneläkelaitoksesta.

Kuvio 1. Vanhempainpäivärahat.

2.1. Oma isyysvapaa isille

Isät saivat oikeuden omaan isyysrahaan 6 arkipäivältä 1.1.1991 (L 1234/1990), valinnaisena aikana äitiys- tai vanhempainrahakaudella.³ Vaikka isillä oli ollut vuodesta 1978 mahdollisuus lapsen syntymän yhteydessä pidettävään 12 arkipäivän isyyslomaan (1.5.1980 lähtien 6–12 arkipäivän lomaan), oli isyysraha merkittävä isien oikeuksien parannus. Nimittäin tuolloin isät saivat ensimmäistä kertaa oikeuden sellaiseen isyysvapaaseen, joka ei lyhentänyt vanhempainpäivärahakauden pituutta eikä vaatinut äidin suostumusta, toisin kuin välittömästi lapsen syntymän jälkeen pidettävä isyysloma. Samalla vanhempainpäivärahakausi piteni 263:sta 275 arkipäivään, ja sen jakamisesta oli sovittava vanhempien kesken. Pyrkimyksenä oli pidentää vanhempainpäivärahakautta asteittain yhteen vuoteen lapsen syntymästä lasten sairastavuuden ehkäisemiseksi.

Vuoden 1978 isyyslomassa⁴ perusteluina olivat isä-lapsi-suhteen merkityksen lisäksi äidin avun tarve ja kunnallisen kotiavun riittämättömyys, sekä lomien ajaksi vapautuvat työpaikat (HE 207/1977), uuden isyysvapaan perusteluna käytettiin isien äiteihin nähden eriarvoista asemaa vanhempainpäivärahajärjestelmässä, koska isyys- ja vanhempainrahan maksaminen isälle edellytti äidin suostumusta.⁵ ”Lähtökohtana on pidettävä, että nainen ja mies ovat oikeuksiltaan ja velvollisuuksiltaan lastensa tasavertaisia huoltajia.” Tällöin arvioitiin, että isien omaa isyysrahaa käyttää kaksi kolmesta isästä. (HE 208/1990.)

Vuonna 1993 isien 6–12 arkipäivän isyyslomaa lapsen syntymän yhteydessä ei enää laskettu vanhempainpäivärahakauteen kuuluvaksi, vaan yhdistettiin 6 arkipäivän pituiseen isyysrahakauteen (L 1653/1992). Edelleen nämä 6–12 isyyspäivää tuli pitää lapsen syntymän yhteydessä, toisin kuin valinnaisesti joko äitiys- tai vanhempainrahakaudella pidettävä 6 arkipäivän isyysrahakausi. Näin isien omassa päätännässä oleva isyysvapaa piteni nykyiseen 18 arkipäivään. Vanhempainpäivärahakausi lyheni vastaavasti 275:stä 263 arkipäivään. Hallituksen esityksen ensisijaisena tavoitteena olikin säästää sairausvakuutusmenoja arviolta 80 miljoonaa markkaa (HE 313/1992), ei niinkään vahvistaa isien vanhemmuutta.

Vuoden 1997 alusta toteutui muutos, jonka myötä aiemmin ainoastaan lapsen syntymän yhteydessä pidettävä 6–12 arkipäivän isyysloma voitiin pitää muulloinkin äitiysrahakaudella (L 1210/1996). Muutosta pidettiin tarpeellisenä erityisesti ennen-aikaisten synnytysten takia, olihan isyysrahan tarkoitus nimenomaan mahdollistaa isän osallistuminen lapsen hoitoon kotona ja edesauttaa isän ja lapsen tutustumista toisiinsa kotiympäristössä. Ennenaikaisissa synnytyksissä syntymän yhteydessä pidettävä isyysrahakausi saattoi umpeutua ennen kuin äiti ja lapsi pääsivät sairaalasta kotiin. (HE 172/1996.)

³ Koti-isät saivat myös oikeuden isyys- ja vanhempainrahaan.

⁴ Äitiysrahakautta pidennettiin kahdella viikolla. Vaihtoehtoisesti perheet saattoivat käyttää pidennyksen myös isälle maksettavaan äitiysrahaan välittömästi lapsen syntymän jälkeen, jos isä jäi tuoksi ajaksi pois ansiotyöstä tai muusta kodin ulkopuolisesta työstä osallistuakseen lapsen hoitoon. Äitiysrahakauden pidennys tarjosi äideille paremmat taloudelliset edellytykset jäädä kotiin hoitamaan lasta. Pidennyksen toivottiin tarjoavan myös lisää työtilaisuuksia työttömille. Isistä pidennystä arvioitiin käyttävän noin 10 prosenttia. Lain voimaantulon jälkeen sitä käyttikin 13 prosenttia isistä.

⁵ Äidin suostumuksen vaatiminen perustui siihen, että isän isyys- ja vanhempainraha oli katsottu äidin äitiysrahasta johdetuksi epäitsenäiseksi etuudeksi.

Vuodesta 1997 lähtien valinnaisena aikana äitiys- ja vanhempainrahakaudella pidettävän 6 arkipäivän isyyysloman ei tarvinnut enää olla yhtäjaksoinen (L 1210/1996). Isyysvapaan käyttöä joustavoitettiin lisää vuonna 2001, josta alkaen isät ovat voineet vapaasti valita koko isyysvapaansa ajankohdan äitiys- ja vanhempainrahakaudella, kuitenkin enintään 4 erässä (L 892/2000). Tarkoituksena oli lainsäädännöllä huomioida perheiden yksilölliset tarpeet paremmin. Aiemmin äitiysrahakaudella pidettävää 6–12 arkipäivän isyyslomaa ei ollut voinut yhdistää myöhemmin vanhempainrahakaudella pidettävään 6 arkipäivän isyyslomaan. Samalla isyyssrahan hakumenettelyä helpotettiin: isyyssrahaa voi hakea kerralla kahden kuukauden sisällä viimeisen isyyssrahakauden päättymisestä tai vaihtoehtoisesti erikseen jokaisen isyyssrahakauden jälkeen. Aiemmin isyyssrahaa oli haettava kahden kuukauden kuluessa siitä päivästä, josta alkaen sitä haluttiin saada. Tämä hakuaika käytännössä rajoitti isän mahdollisuutta pitää isyyssrahaoikeuttaan yksittäisinä päivinä, koska säännöstä tulkittiin siten, että kaikkien päivien täytyi sisältyä tuohon kahden kuukauden aikaan. Isyysvapaan käyttöä vaikeuttavien rajoitusten poistamisen ei kuitenkaan uskottu lisäävän isyysvapaan käyttöä kuin yhdellä prosenttiyksiköllä. (HE 131/2000 vp.)

2.2. Vanhempainetuudet laman kourissa

Huonon taloudellisen tilanteen vuoksi vanhempainpäivärahoja leikattiin 1990-luvun alkuvuosina useampaan otteeseen sairausvakuutusmenojen hillitsemiseksi. Vuoden 1992 alusta ansiosidonnaisten päivärahojen maksuperusteita muutettiin siten, että aiemmat eri tuloportaiden korvausprosentit (80, 50 ja 30 %) alennettiin 75, 45 ja 25 prosenttiin (L 1714/1991). Saman vuoden syyskuussa päivärahaperusteita muutettiin uudestaan säätämällä eri tuloportaiden korvausprosentteiksi 70, 40 ja 25 (L 626/1992). Molempia leikkauksia hallitus perusteli valtiontalouden tasapainottamisen tarpeella (HE 145/1991 vp, HE 85/1992 vp). Seuraavan vuoden alusta sen tuloportaan korvausprosentti, josta korvaus oli aiemmin ollut 70 prosenttia, alennettiin 66:een (L 1653/1992). Täysin varauksetonta kannatusta leikkaukset eivät toki saaneet. Hallituksen esittämää leikkausta arvosteltiin ”sekä perhepoliittisesti että tasa-arvopoliittisesti erittäin arveluttavana” (StVM 50/1992 vp). Erityisesti oltiin huolissaan pienituloisten lapsiperheiden toimeentulosta.

Hallitus myös esitti lapsen syntymän yhteydessä pidettävää kahden viikon isyyslomaa vähennettäväksi vanhempainrahapäivistä riippumatta siitä, pitikö isä lomaa vai ei (HE 313/1992). Tarkoituksena ei niinkään ollut isien kannustaminen lastensa hoitoon, vaan sairausvakuutusmenojen vähentäminen. Käytännössä esitys tarkoitti vanhempainpäivärahakauden lyhentämistä 12 arkipäivällä. Muutoksen vastustajat totesivat sen heikentävän lapsiperheiden asemaa ja syrjivän yksinhuoltajaperheitä (StVM 50/1992 vp, PeVL 33/1992 vp). Laki toteutui siten, että lapsen syntymän yhteydessä pidettävä 6–12 arkipäivän isyyssloma irrotettiin vanhempainpäivärahakaudesta ja yhdistettiin isyyssrahakauteen. Vanhempainpäivärahakausi lyheni vastaavasti.

Vuoden 1994 alusta lapsikorotusten maksaminen lakkasi. Samalla vanhempainpäiväraha tuli vähintään kotihoidon tuen perusosan suuruiseksi (ei kuitenkaan äidin vanhempainraha työssäoloajalta eikä asevelvollisen isyyssraha) (L 1129/1993). Tämä merkitsi vähimmäismääristen vanhempainpäivärahojen tuntuvaa korotusta (13,17 €/pv

edellisen vuoden 10,63 €/pv sijaan). Samalla pieniä päivärahoja (alle 16,68 €/pv) korotettiin 2,8 %:lla yleisen indeksitarkistuksen jäädyttämisen vastineeksi. Lisäksi vuoden 1994 mittavassa perhepoliittisessa paketissa korotettiin lapsilisiä. Kyseisten korotusten tavoitteena oli parantaa yleisessä huonossa taloudellisessa tilanteessa pienituloisten lapsiperheiden asemaa.

Vähimmäismääräisen vanhempainpäivärahan (minimipäiväraha) tasoa korotettaessa vanhempainpäivärahajärjestelmään palautettiin vuoden 1982 päivärahauudistuksessa poistettu ansiotulokynnys, jota alhaisemmat työtulot oikeuttivat ainoastaan minimipäivärahaan. 1990-luvun loppupuolella pienituloisten mahdollisuuksia päästä ansiosidonnaisen vanhempainpäivärahan piiriin tiukennettiin entisestään. Nykyisin vasta 6 513 euron ylittävillä vuosityötuloilla vanhempainpäiväraha alkaa määräytyä ansioperusteisesti. Tätä pienemmät vuosityötulot oikeuttavat ainoastaan niin sanottuihin pieniin päivärahoihin.

Vuoden 1995 alusta pienten päivärahojen (vuositulot alle 6 042,99 €) korottamista 2,8 %:lla jatkettiin. Kyseisen vuoden alusta vanhempainpäivärahan vähimmäistaso ei enää määräytynyt kotihoidon tuen perusosan (12,84 €/pv) mukaan, vaan määrä 13,35 €/pv määritettiin laissa. Tosin jo seuraavan vuoden alusta minimipäivärahat ja kotihoidontuki leikattiin takaisin lamaa edeltävälle tasolle, kun sekä vanhempainpäivärahan vähimmäistasoksi että kotihoidontuen perusosaksi tuli 10,09 €/pv. Tämän jälkeen niiden reaaliarvon annettiin laskea aina vuoteen 2003 asti. Vuonna 2003 minimipäivärahaa korotettiin 11,45 euroon ja 15,20 euroon vuonna 2005. Kotihoidon tukea korotettiin 11,77 euroon vuonna 2005.

2.3. Työnantajalle perhevapaista aiheutuvien kustannusten keventäminen

Työnantajalla ei ole työsopimuslakiin perustuvaa palkanmaksuvelvollisuutta erityisäitiys-, äitiys-, isyys- tai vanhempainvapaan taikka tilapäisen hoitovapaan tai alle kolme vuotta vanhan lapsen hoitovapaan ajalta. Eräillä aloilla työnantajat kuitenkin maksavat palkkaa joko osalta äitiysvapaata tai koko äitiysvapaan ajalta. Vanhempainvapaan ja isyysvapaan ajalta palkanmaksu on harvinaisempaa. Jos työnantajalla on palkanmaksuvelvollisuus jonkin edellä mainitun vapaan ajalta, velvollisuus perustuu yleensä työehtosopimukseen.

Vuosilomalain mukaan jo vuodesta 1964 lähtien äitiys-, erityisäitiys-, isyys- ja vanhempainvapaan ajalta työntekijälle on kertynyt vuosilomaa. Tuolloin vanhempain- ja isyysvapaasta vasta keskusteltiin ja äitiysvapaa oli huomattavasti lyhyempi kuin nykyisin. Äitiys- ja vanhempainrahakauden pidentyminen vuosien mittaan synnytti merkittäviä välillisiä työvoimakustannuksia työnantajille, minkä erityisesti naisvaltaisten alojen työnantajat kokivat kohtuuttomaksi. Tämä puolestaan aiheutti huolen, että työntekijöitä ryhdytään palkkaamaan sukupuolen perusteella.

Tasatakseen varsinkin naisvaltaisten alojen äitiys- ja vanhempainvapaan ajalta maksettavan vuosilomapalkan kustannuksia, hallitus esitti vuonna 1994 vanhempainpäiväraha-ajalta kertyneiden vuosilomakustannusten korvaamista työnantajalle (HE 12/1994). Asian sopimisesta oli aloitettu kolmikantaneuvottelut jo syksyllä 1993. Kauan kaivattua esitystä pidettiin oikeansuuntaisena ja kustannuksia oikeudenmukaisemmin jakavana. Lisäksi sen uskottiin luovan edellytyksiä naisten tasa-arvolle työelämässä ja parantavan naisten työllisyyttä. (StVM 1/1994 vp).

Vanhempainpäiväraha-ajalta suoritettavien vuosilomakustannusten korvaamisesta työnantajalle (L 238/1994) annetun lain perusteella työnantajalla on oikeus saada korvausta sairausvakuutusrahastosta, jos työnantaja on maksanut lomapalkan tai lomakorvauksen ajalta, jona työntekijä on saanut äitiys-, erityisäitiys-, isyys- tai vanhempainrahaa. Laki tuli voimaan lomanmääräytymisvuoden 1.4.1994 alkaessa ja se rahoitettiin työnantajien maksamien sairausvakuutusmaksujen korotuksella.

Korvauksia kuitenkin haettiin selvästi vähemmän kuin ennakolta arvioitiin. Tämän arveltiin johtuvan monimutkaisesta hakumenettelystä. Vuoden 2003 alusta lähtien työnantajan vanhempainvapaiden ajalta maksettujen vuosilomapalkkojen kustannusten korvausten hakemista helpotettiin siten, että työnantaja voi hakea korvauksia kerralla vanhempainpäiväraha-ajan päätyttyä (ennen erikseen kultakin lomanmääräytymisvuodelta) (L 1079/2002). Korvausjärjestelmän hakumenettelyn yksinkertaistamista pidettiin sinänsä myönteisenä asiana, mutta täysin riittämättömänä työnantajille vanhempainvaipaista aiheutuvien kustannusten tasaamisen kannalta (StVM 34/2002 vp).

Vuoden 2005 alusta vanhempainpäiväraha-ajalta maksettujen vuosilomakustannusten korvausta työnantajalle korotettiin tuntuvasti. Tuolloin korvauksen perusteeksi tuli työntekijälle vuosiloman kertymisajalta maksettu erityisäitiys-, äitiys-, isyys- ja vanhempainraha korotettuna kertoimella, jonka suuruus on 1,55 (L 1224/2004). Vuosilomakustannuskorvausta ei kuitenkaan maksettu enempää kuin se määrä, jonka työnantaja oli ollut velvollinen maksamaan vuosilomapalkkana tai lomakorvauksena.

Aiempaa korvaustasoa oli pidetty riittämättömänä työnantajan vanhempainvapaiden ajalta maksamien vuosilomakustannusten kattamiseksi (HE 164/2004). Uudistuksen myötä korvaus vastasi keskimäärin työntekijälle maksettavaa vuosilomapalkkaa. Vuosilomakustannuksista työnantajan kustannettavaksi jäivät enää siis palkan perusteella maksettavat lakisääteiset sosiaalivakuutusmaksut lukuun ottamatta työnantajan sosiaaliturvamaksua, jonka työnantaja saa verovirastolta takaisin siltä osin kuin maksu vastaa työnantajalle maksettua vuosilomakustannuskorvausta (laki työnantajan sosiaaliturvamaksusta).

Vuoden 2007 alusta vanhempainvaipaista työnantajille aiheutuvia kustannuksia on entisestään kevennetty. Äitiysrahaa korotettiin 90 prosenttiin ansioista 56 ensimmäiseltä arkipäivältä, mikä alentaa äitiysrahakauden ajalta palkkaa maksavan työnantajan kustannuksia ja näin toivottavasti laajentaa palkallista äitiyslomaa. ”Kyse on toimenpiteestä, jonka perusteena on ensisijaisesti työnantajakustannusten korvaamisen parantuminen, ja toissijaisena vaikutuksena on parantaa niiden perheiden taloudellista asemaa, joissa äidillä ei ole oikeutta palkkaan äitiysvapaan ajalta.” (HE 112/2006 vp.) Lisäksi työnantajan vanhempainvapaiden ajalta maksaman vuosilomapalkan korvauksen laskentatapaa muutettiin. Korvauksen peruste päivää kohden on kolmassadasosa siitä vuosityötulosta, joka on ollut työntekijälle vuosiloman kertymisajalta maksetun päivärahan perusteena. Korvauksen perustetta korotetaan kertoimella, jonka suuruus on 1,26. Vuosilomakustannuskorvausta ei kuitenkaan makseta enempää kuin se määrä, jonka työnantaja on ollut velvollinen maksamaan vuosilomapalkkana tai lomakorvauksena korotettuna edellä mainitulla 1,26 suuruisella kertoimella. (L 1342/2006.) Aiemmin vuosilomakorvauksen perusteena oli työntekijän vanhempainpäiväraha. Päivärahan laskennassa noudatettavat ylimpiin tuloihin liittyvät niin kutsutut taitteet kuitenkin alensivat työnantajalle maksettavan vuosilomakustannuskorvauksen korvausastetta etenkin, jos työntekijän palkka oli

suuri. Muutoksen mukainen korvauksen laskentatapa, jossa perusteena onkin vanhempainpäivärahan sijasta vuosityötulo, estää tämän vääristymän syntyvän.

Lakiuudistuksen tavoitteena on parantaa työnantajille syntyvistä perhevapaakustannuksista maksettavia korvauksia ja vähentää taloudellista rasitetta, joka perhevapaakustannuksista voi syntyä yksittäiselle työnantajalle (HE 112/2006 vp). Koska tilapäisen hoitovapaan käyttö Tilastokeskuksen vuoden 2003 työolotutkimuksen tietojen perusteella jakaantuu jo nykyisin tasaisemmin vanhempien kesken kuin muiden perhevapaiden käyttö, ei tilapäisen hoitovapaan ajalta maksettavan palkan korvaamista työnantajalle pidetty hallituksen esityksessä tarpeellisenä.

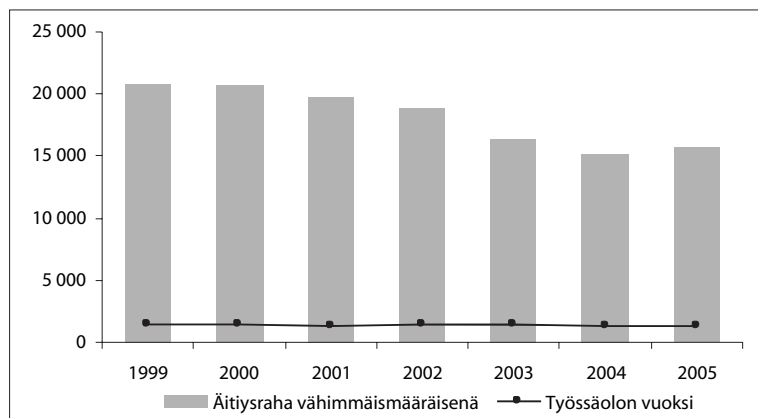
2.4. Äitien paluu työhön jo äitiysrahakaudella

Suomessa äitiysrahajärjestelmä otettiin käyttöön vuonna 1964 osana sairausvakuutusta. Äitiysrahaan olivat alusta lähtien oikeutettuja kaikki äidit, olivatpa nämä ansiotyössä tai ei.⁶ Aluksi äidin työhön paluu äitiysrahakaudella ei vaikuttanut äitiysrahan suuruuteen, vaan se maksettiin aina ansiosidonnaisena. Vanhempainrahaa ryhdyttiin maksamaan 1980-luvun alusta vähimmäismääräisenä toiselle vanhemmista, jos molemmat vanhemmat työskentelivät vanhempainrahakaudella ja vuoden 1995 heinäkuusta lähtien myös äitiysraha työssäoloajalta on ollut vähimmäispäivärahan suuruinen (L 1501/1994). Äitiysrahan maksamisella vähimmäismääräisenä työssäoloajalta haluttiin estää kaksinkertaisen korvauksen, palkan ja ansiosidonnaisen äitiysrahan saaminen (HE 209/1994).

Äitien paluu työhön jo äitiysrahakaudella oli yhtenä perusteluna vanhempainvapaan puolesta: isät voisivat käyttää ne päivät, jotka äideiltä jäävät käyttämättä (HE 131/1979). Vuonna 2005 työssäolon vuoksi äitiysraha maksettiin vähimmäismääräisenä kaikkiaan 1 256 äidille (kuvi 2). Tämä on kahdeksan prosenttia kaikista minimiäitiyspäivärahan saajista ja kolme prosenttia niistä äideistä, joiden päiväraha määräytyi työtulon mukaan. (Kelan tilastoryhmä 8.12.2006.)

⁶ Suomalainen äitiys- ja vanhempainvapaa ei ainoastaan kompensoi menetettyjä ansioita, vaan maksaa äitiydestä myös opiskelijoille, työttömille ja kotiäideille.

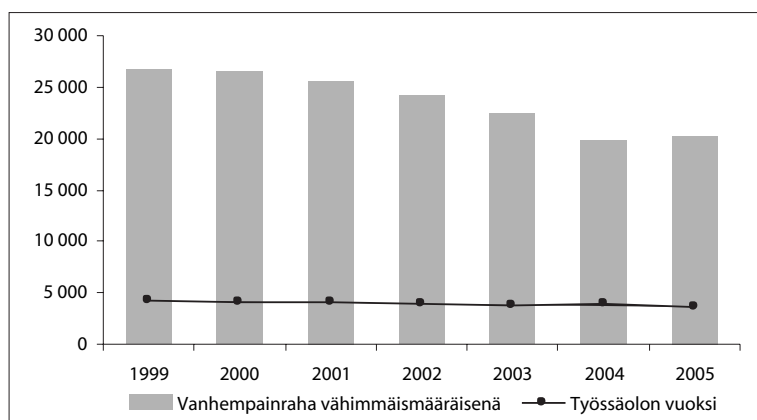
Kuvio 2. Tapaukset, joissa äitiysraha maksetaan vähimmäismääräisenä työssäolon perusteella 1999–2005.

Lähde: Kelan tilastoryhmä 8.12.2006.

Lisäksi vuosittain noin 4 000 vanhemmalle maksetaan vanhempainraha vähimmäismääräisenä työssäolon perusteella (kuvio 3). Vuonna 2005 näitä vanhempia oli noin 3 600, eli 18 prosenttia kaikista niistä vanhemmista, jotka saavat vanhempainrahaa vähimmäismääräisenä. (Kelan tilastoryhmä 8.12.2006.)

Kuvio 3. Tapaukset, joissa vanhempainraha maksetaan vähimmäismääräisenä työssäolon perusteella 1999–2005.

Lähde: Kelan tilastoryhmä 8.12.2006.

2.5. Porkkana isien vanhempainvapaan käytölle

Vuoden 2003 alusta alkaen vanhempainpäiväraha ja erityishoitoraha voivat määräytyä myös niitä edeltäneiden työttömyysturvaetuksien perusteella. Samalla isää kannustettiin pitämään ainakin osa vanhempainvapaasta: isä, joka on vanhempainrahalla vanhempainrahakauden 12 viimeistä arkipäivää, on oikeutettu ylimääräiseen 12 arkipäivän pituiseen isyysrahaan (ns. bonus(isyys)vapaa tai pidennetty isyysvapaa) välittömästi vanhempainrahakauden päätyttyä. Bonusisyysvapaa ja sen edellyttämä 12 arkipäivän vanhempainvapaa muodostavat yhdessä niin sanotun isäkuukauden. (L 1075/2002.) Isäkuukauden ensimmäiseltä 12 arkipäivältä isä saa vanhempainrahaa ja bonusisyysvapalta isyysrahaa.⁷

Lailla pyrittiin lisäämään erityisesti isän mahdollisuuksia sovittaa nykyistä paremmin työ- ja perhe-elämä. Tavoitteena oli, että yhä useammin isät käyttäisivät mahdollisuuttaan perhevapaisiin jakamalla hoitovastuuta äidin kanssa. Isien vahvempi osallistuminen perhevapaiden käyttöön edistäisi naisten ja miesten tasa-arvoa niin kotona kuin työelämässään. Perhevapaiden jakamisella vanhempien kesken voidaan myös vaikuttaa perheen tulojen kertymiseen pidemmällä aikavälillä. Jos kumpikin vanhempi on perhevapailla yhtäjaksoisesti alle vuoden, vapaiden käyttämisestä ei aiheudu kummankaan vanhemman eläketulon kertymisen katkeamista. Perhevapaiden käytön tasaisempi jakautuminen lisäisi tältäkin osin sukupuolten välistä taloudellista tasa-arvoa. Pienten lasten hoitovastuun jakautuminen nykyistä tasaisemmin vähentäisi perhevastuista naisvaltaisille aloille aiheutuvaa kustannusrasitusta sekä parantaisi äitien asemaa työmarkkinoilla. Isien vahvempi osallistumien lasten hoitoon lyhentäisi naisten työmarkkinoilta poissaoloaika ja helpottaisi siten myös sinne paluuta. (HE 147/2002 vp.)

Hallituksen esityksessä bonusisyysvapaata uskottiin käyttävän alkuvaiheessa noin 20 % isistä ja käytön laajenevan myöhemmin. Ennustettuun isien lisääntyneeseen vanhempainvapaan käyttöön suhtauduttiin sosiaali- ja terveysvaliokunnassa kuitenkin epäilevästi: isäkuukauden sitomisen tiukasti vanhempainvapaakauden loppuun arveltiin rajoittavan sen käyttöä (StVM 34/2002 vp). Jos äiti haluaa jäädä hoitovapaalle vanhempainvapaan jälkeen, äidin paluu ehkä vain lyhyeksi aikaa työhön isän vanhempain- ja bonusisyysvapaan ajaksi ei ole ongelmattonta. Luultavasti tästä syystä bonusisyysvapaan käyttö onkin jäänyt odotettua vähäisemmäksi: ainoastaan 10 % vanhempainpäivärahoja saaneista isistä on käyttänyt sitä. Vuoden 2007 alusta bonusisyysvapaan käyttöä onkin lainmuutoksella joustavoitettu: isäkuukauden voi siirtää myös myöhemmin pidettäväksi.⁸ Se tulee kuitenkin pitää 180 päivän kuluessa välittömästi äitiysrahakauden jälkeen alkaneen vanhempainrahakauden viimeisestä maksupäivästä.

⁷ Vuoden 2007 alusta molempien vanhempien vanhempainrahaa korotettiin 75 prosenttiin ansioista 30 ensimmäisen arkipäivän ajalta. Isäkuukauden isyysraha voi myös olla korotettua, mikäli isä ei ole käyttänyt kaikkia korotettuja 30 päivää vanhempainrahakauden aikana.

⁸ Tämä edellyttää, että perhe ilmoittaa Kelaan vanhempainrahan 12 viimeisen päivän siirtämisestä osaksi myöhemmin pidettävää isäkuukautta kaksi kuukautta ennen kuin vanhempainrahakausi muutoin päättyisi. Tällöin vanhempainrahan maksu keskeytetään, ja kautta jää käytettäväksi isäkuukaudelle. Mikäli isä siirtää isäkuukautta, toisen vanhemman tulee tällä välin olla kotona hoitamassa lasta yhdenjaksoisesti ja saada kotihoidon tukea.

Vuodesta 2003 alkaen äiti ja isä ovat voineet jakaa oikeutensa vanhempainrahaan siten, että heillä on samanaikaisesti oikeus osittaiseen vanhempainrahaan. Kummankin edellytetään sopineen työnantajansa kanssa osa-aikatyöstä vanhempainrahakaudella siten, että työaika ja palkka ovat 40–60 % alalla sovellettavasta kokoaikaisen työntekijän enimmäistyöajasta ja palkasta. Sopimus osa-aikatyön tekemisestä on tehtävä vähintään kahdeksi kuukaudeksi. Osittaisen vanhempainrahan saaminen edellyttää, että vanhemmat hoitavat lasta itse. Osittainen vanhempainraha on puolet siitä määrästä, jonka äiti tai isä muutoin saisi. (L 1075/2002.)

Osittaisen vanhempainvapaan perustelut olivat samat kuin bonusisyysvapaankin. Sen tarkoituksena on lisätä työelämän tasa-arvoistumista sekä edistää naisten ja miesten välistä tasa-arvoa ja parantaa naisten asemaa myös työmarkkinoilla. Osittainen vanhempainvapaa tarjoaa kotiin jääneelle äidille mahdollisuuden siirtyä asteittain kokopäiväisestä lapsenhoidosta mukaan työelämään. (HE 147/2002 vp.)

Viimeisimmissä uudistuksissa on helpotettu ansiosidonnaiselle vanhempainpäivärahalle pääsyä. Vuoden 2005 lokakuusta alkaen lyhytkestoisissa työsuhteissa (ns. pätkeissä) päiväraha voi määräytyä jo yhdenkin kuukauden työtulojen perusteella, jos tuloja voidaan pitää jatkuvina. Peräkkäisissä synnytyksissä vanhempainpäiväraha voi määräytyä aikaisemman vanhempainpäivärahan perusteena olleiden työtulojen mukaan, ellei edellinen lapsi ole täyttänyt kolmea vuotta ennen uuden lapsen laskettua aikaa. Muutosten odotetaan vähentävän vähimmäismääristen vanhempainpäivärahojen saajien määrää.

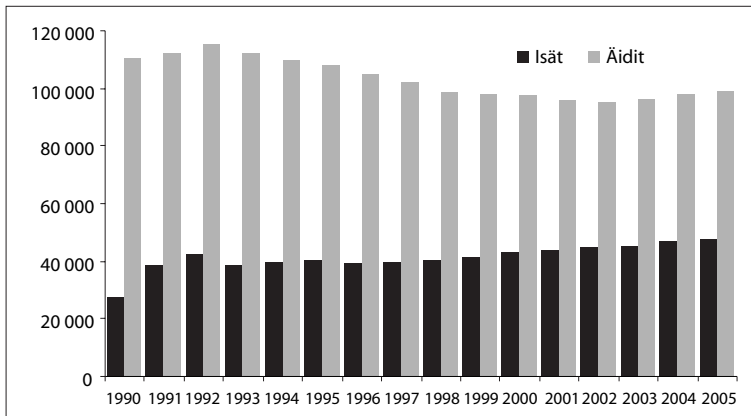
3. Perhevapaiden käyttäjinä lähinnä äidit

Perhevapaiden käyttö on edelleen äideille huomattavasti yleisempää kuin isille. Isien pitämät vanhempainpäivärahapäivät ovat vain 5,8 prosenttia äitien vastaavista. Päätyneistä vanhempainpäivärahakausista noin 30 prosentissa ainoastaan äiti on ollut etuuden saajana. On siis paljon isiä, jotka eivät pidä laisinkaan vanhempainpäivärahapäiviä.

3.1. Lama lisäsi syntyvyyttä

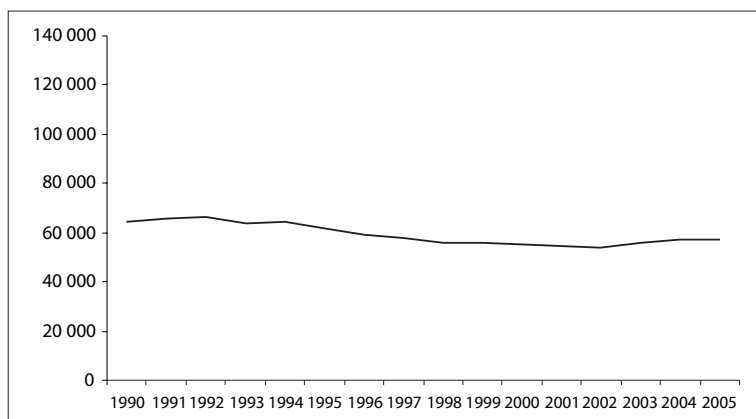
Vanhempainpäivärahaa vuoden aikana saavien äitien lukumäärä on hieman laskenut 1990-luvun alkuvuosien reilusta 110 000:sta vajaaseen 100 000:nteen (kuvio 4). Vuonna 2005 vanhempainpäivärahaa saavia äitejä oli 99 067, isiä ainoastaan 47 554. Alkaneet vanhempainpäivärahakaudet ovat laskeneet vuoden 1990 64 550 kaudesta 57 010 kauteen vuonna 2005 (kuvio 5). Laman aikana syntyvyys jopa lisääntyi, kun työvoiman kysyntä tyrehtyi ja pienten lasten vanhempien kotiin jäämisen taloudellisia edellytyksiä parannettiin vähimmäismääräisten vanhempainpäivärahojen ja kotihoidon tuen korotuksilla. Heti laman jälkeen syntyvyys kuitenkin kääntyi laskuun. Tosin aivan viime vuosina vanhem-

Kuvio 4. Vanhempainpäivärahan saajat sukupuolen mukaan 1990–2005.

Lähde: Kelan perhe-etuustilastot 1990–2005.

Kuvio 5. Vuosittain alkaneet vanhempainpäivärahakaudet 1990–2005.

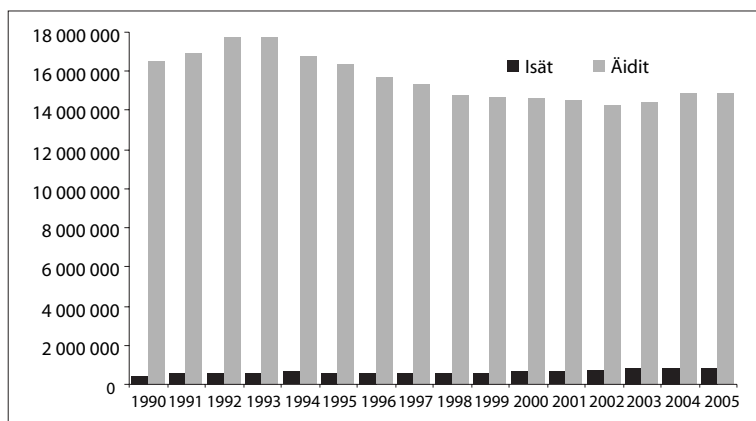

Lähde: Kelan tilastollinen vuosikirja 2005.

painpäivärahaa saavien äitien ja alkaneiden vanhempainpäivärahakausien lukumäärä on ollut taas hienoisessa kasvussa.

Korvatut päivät ovat noudattaneet lähinnä vanhempainpäivärahan saajien määrän muutoksia, koska vanhempainpäivärahakauden pituudessa ei ole tapahtunut merkittäviä muutoksia tarkasteltavana ajanjaksona. Äideille korvattuja päiviä oli 14 887 329 vuonna 2005 (94,5 % kaikista korvatuista päivistä), isille korvattuja 863 764 (kuvio 6). Äidit käyttävät siis 17-kertaisen määrän vanhempainpäivärahapäiviä isiin nähden. Isille korvattujen päivien määrä kaikista vanhempainpäivärahapäivistä on kuitenkin kasvanut tasaisesti vuoden 1990 2,4 prosentista 5,5 prosenttiin vuonna 2005. Äideille korvattujen päivien määrä on laskenut syntyvyyden laskun myötä.

Kuvio 6. Korvatut vanhempainpäivärahapäivät sukupuolen mukaan 1990–2005.

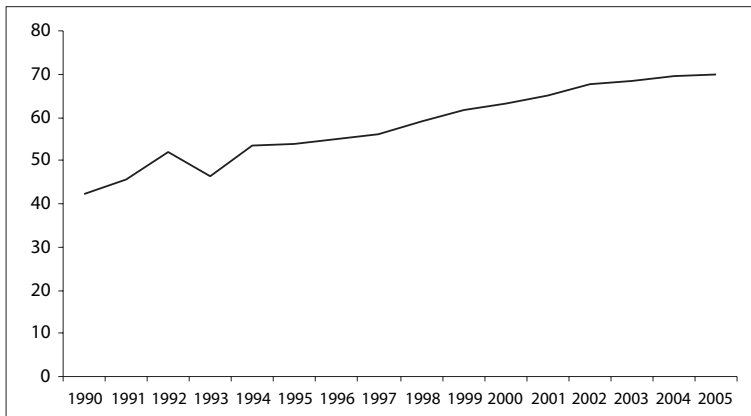
Lähde: Kelan perhe-etuustilastot 1990–2005.

3.2. Isät edelleen passiivisia vanhempainvapaiden käytössä

3.2.1. Isien määrä vanhempainvapaiden käyttäjinä kasvaa hitaasti

Vanhempainpäivärahaa saavien isien lukumäärä on noussut lähes koko 1990-luvun ajan, mutta on silti vain vajaa puolet vanhempainpäivärahaa saavien äitien määrästä. Vuonna 2005 päättyneissä vanhempainpäivärahakausissa 69,8 prosentissa isä oli saanut jotain vanhempainpäivärahaetuutta (kuvio 7). Isien osuus päättyneistä kausista on kasvanut tasaisesti vuodesta 1990 lähtien, lukuun ottamatta vuotta 1992. Huima nousu isien osuudessa vuonna 1992 (ja lasku seuraavana vuonna) selittyy edellisenä vuonna voimaan tulleella isien ”oman” kuuden arkipäivän isyysvapaan käytön alkuinnostuksella. Edelleen kuitenkin 30 prosenttia vanhempainpäivärahakausista on ainoastaan äitien pitämiä.⁹

Kuvio 7. Isien osuus (%) vuoden aikana päättyneissä vanhempainrahakausissa 1990–2005.

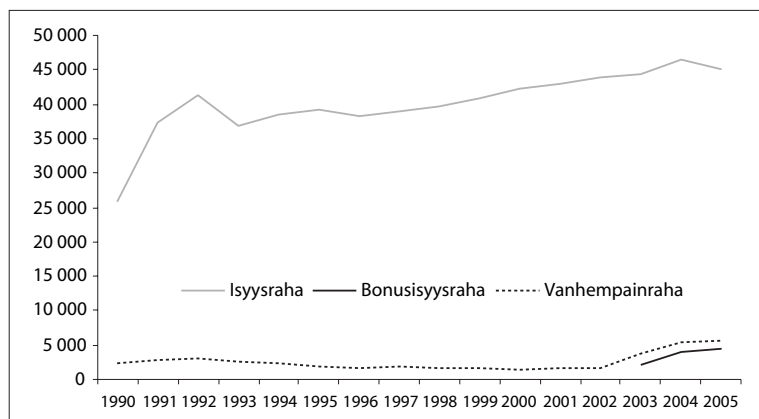

Lähde: Kelan tilastollinen vuosikirja 2005.

Isyysvapaan suosio suomalaisten isien keskuudessa on kasvanut läpi tarkasteltavan ajanjakson (kuvio 8). Erityisesti kuuden arkipäivän isyysvapaan, joka ei lyhentänyt vanhempainrahakautta, käyttöön otto vuonna 1991 lisäsi isyysrahan saajia lähes 12 000:lla ja seuraava vuonna vielä 4 000:lla. Tosin vuonna 1993 isyysrahan saajien määrä laski takaisin vuoden 1991 tasolle. Vuodesta 1990 isyysrahaa saavien isien määrä on lähes kaksinkertaistunut: vuonna 1990 isyysrahaa saavia isäiä oli 25 774, kun vuonna 2005 isäiä oli 45 131. Isyysvapaa onkin ylivoimaisesti suosituin vanhempainvapaiden muoto suomalaisille miehille: jotain vanhempainpäivärahaetuutta saavista isistä 95 % sai isyysrahaa.

⁹ Näissä kausissa isä ei siis ole minkään vanhempainpäivärahamuodon, ei isyys-, bonusisyys- eikä vanhempainrahan saajana.

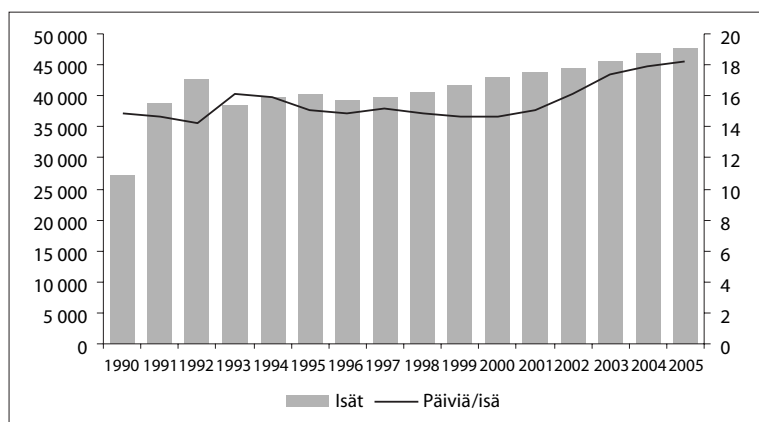
Kuvio 8. Isät eri vanhempainpäivärahamuotojen saajina.

Lähde: Kelan tilastollinen vuosikirja 2005.

Isien pitämien vanhempainpäivärahopäivien (isyys-, bonusisyys- ja vanhempainraha-päivät) keskimääräinen kesto on pidentynyt edeltävän 15 vuoden aikana kolmella päivällä (kuvio 9). Nykyisin isät pitävät keskimäärin 18 arkipäivää vapaata, kun 1990-luvulla vapaata pidettiin keskimäärin 15 arkipäivää. Kasvu isien pitämien vanhempainpäivärahopäivien keskimääräisessä kestossa on tapahtunut isyys- ja bonusisyysrahopäivien lisääntyneellä käytöllä.

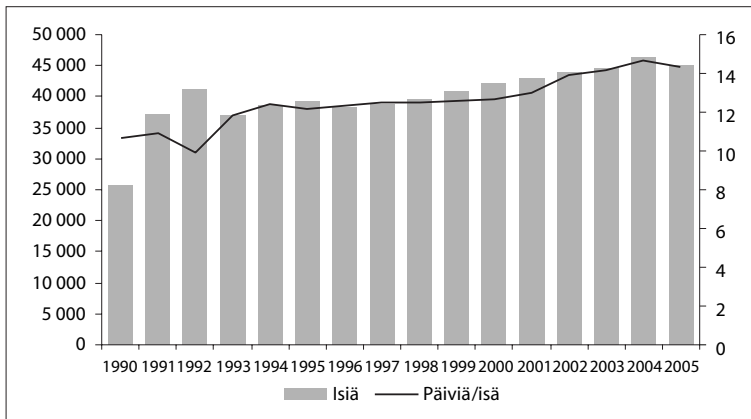
Kuvio 9. Jotain vanhempainpäivärahaetuutta saavat isät (vasen asteikko) ja etuuden keskimääräinen kesto (arkipäivää, oikea asteikko).

Lähde: Kelan tilastollinen vuosikirja 2005.

Vanhempainpäivärahakautta lyhentämättömän viikon pituisen isyysvapaan voimaan tulo vuonna 1991 lisäsi isyysvapaan käyttäjien määrää, mutta ei sen keskimääräistä pituutta (kuvio 10). Seuraavana vuonna isyysvapaan keskimääräinen kesto jopa laski yhdellä päivällä 10,9:stä 9,9 arkipäivään. Luultavasti isät siirtyivät tuolloin käyttämään tätä uutta kuuden arkipäivän omaa isyysvapaata heille vanhempainpäivärahakaudelta varattujen 6–12 arkipäivän sijaan. Vanhempainpäivärahakaudelta isille varattujen päivien liittäminen isyysvapaaseen vuonna 1993, toisin sanoen isyysvapaan pidennys 18 arkipäivään (vanhempainpäivärahakausi lyheni vastaavasti) on kasvattanut isyysvapaan keskimääräistä kestoja tasaisesti. Vuonna 1993 isyysvapaan keskimääräinen pituus kasvoi noin 12 arkipäivään, vuosituhatteen vaihteeseen mennessä noin 13 päivään, ja 14 päivään vuonna 2002. Vuonna 2006 isyysvapaata pidettiin keskimäärin 14,3 päivää. Isyysvapaan keskimääräisen pituuden kasvusta huolimatta isyyspäivistä jätetään käyttämättä keskimäärin lähes neljä päivää.

Kuvio 10. Isyysrahaa saavat isät (vasen asteikko) ja isyysrahakauden keskimääräinen kesto (arkipäivää, oikea asteikko).

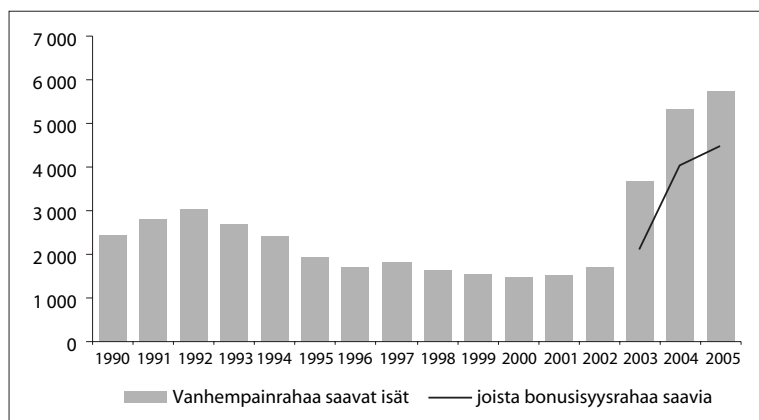
Lähde: Kelan tilastollinen vuosikirja 2005.

3.2.2. Porkkana toimii vai toimiiko?

Vanhempainvapaan käyttö on suomalaisille isille harvinaista. Vanhempainrahan suosio isien keskuudessa oli itse asiassa laskeva koko 1990-luvun, lukuun ottamatta 1990-luvun alkuvuosia (kuvio 11). Vasta vuoden 2003 isyysvapaan pidennys kahdella viikolla (ns. bonusisyysvapaa), jonka käyttö edellyttää isältä vähintään vanhempainvapaan kahden viimeisen viikon pitämistä, lisäsi vanhempainvapaan suosiota. Vanhempainvapaata pitävien isien määrä yli kaksinkertaistui tällöin: edellisen vuoden 1 694 isästä 3 671 isään, joista bonusisyysvapaata piti 2 105 isää. Seuraavana vuonna bonusisyysvapaan suosio oli vieläkin suurempaa: 4 053 isää sai bonusisyysrahaa vuonna 2004. Näistä 2 902 isää (72 %) oli vanhempainvapaalla vain bonusisyysvapaan edellyttämät kaksi viikkoa (Kelan tilastoryhmä

14.12.2006). Vuonna 2005 bonusisyysrahan suosion kasvu näyttäisi tasaantuneen: bonusisyysrahaa sai 4 482 isää eli noin 10 % jotain vanhempainpäivärahaetuutta saaneista isistä. Näistä 3 283 isää (73 %) piti vanhempainvapaata ainoastaan bonusisyysvapaan edellyttämät kaksi viikkoa (Kelan tilastoryhmä 8.12.2006). Näin ollen bonusisyysvapaa on lähinnä onnistunut houkuttelemaan isää käyttämään vanhempainvapaata sen saannin edellytyksenä olleet kaksi viikkoa.

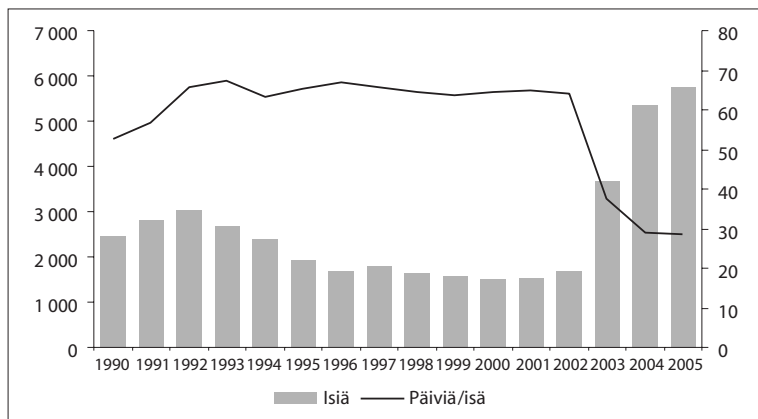
Kuvio 11. Bonusisyysrahan saajat vanhempainrahaa saavien isien määrästä.

Lähde: Kelan tilastollinen vuosikirja 2005.

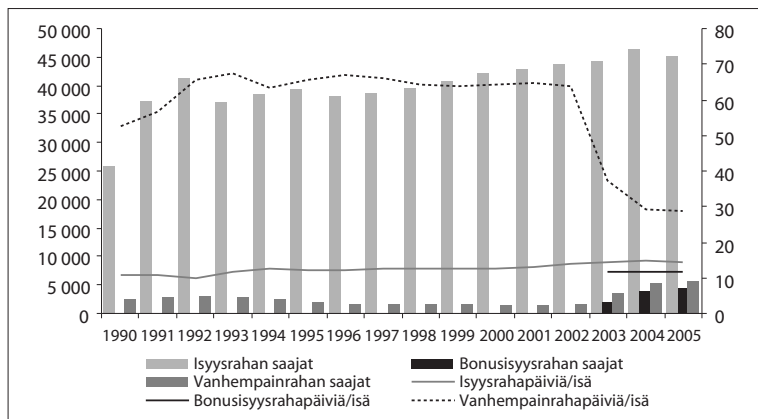
Isien pitämän vanhempainvapaan keskimääräinen pituus kasvoi 1990-luvun alun ensimmäiset vuodet, jonka jälkeen keskimääräinen pituus vakiintui noin 65 päivään (kuvio 12). Koska valtaosa (noin 70 %) bonusisyysvapaan myötä vanhempainvapaata käyttävistä isistä pitää sitä ainoastaan 12 päivää, bonusisyysvapaan käyttöön otto romahdutti vanhempainvapaan isää kohtaan käytettyjen päivien määrän (kuvio 13). Vaikka bonusisyysvapaa lisäsi vanhempainvapaata käyttävien isien määrää kolmella neljäsosalla, se laski vanhempainvapaan keskimääräistä kestoja 37,4 päivään. Ne isät, jotka ovat ryhtyneet käyttämään vanhempainvapaata bonusisyysvapaan myötä, käyttivät sitä suhteellisen lyhyen aikaa, mikä laskee vanhempainvapaan keskimääräistä kestoja. Vuonna 2004 vanhempainvapaapäivät/isä laskivat edelleen keskimäärin 29,1 päivään ja 28,7 päivään vuonna 2005. Yhä useampi isä siis pitää vanhempainvapaata, mutta keskimäärin entistä lyhyemmän aikaa.

Kuvio 12. Vanhempainvapaata pitävät isät (vasen asteikko) ja vapaan keskimääräinen kesto (arkipäivää, oikea asteikko).

Lähde: Kelan tilastollinen vuosikirja 2005.

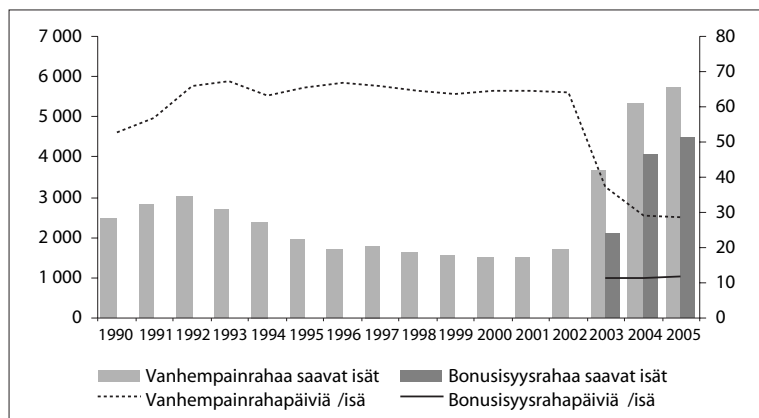
Kuvio 13. Isien määrä (vasen asteikko) ja vanhempainpäivärahan keskimääräinen kesto (arkipäivää, oikea asteikko) vanhempainpäivärahamuodon mukaan.

Lähde: Kelan tilastollinen vuosikirja 2005.

Vielä selvemmin bonusisyyssvapaan vaikutus vanhempainvapaata pitävien isien määrään ja vanhempainvapaan keskimääräiseen pituuteen näkyy seuraavasta kuviosta 14. Bonusisyyssvapaan voimaan tulo nosti vanhempainvapaata pitävien isien määrän noin 1 700 isästä noin 3700 isään vuonna 2003, noin 5 300 isään vuonna 2004 ja 5 700 isään vuonna 2005. Samalla kuitenkin isäkohtaiset vanhempainvapaapäivät ovat laskeneet alle puoleen. Tämä on seurausta siitä, että valtaosa bonusisyyssvapaata käyttävistä isistä pitää vanhempainvapaasta ainoastaan bonusisyyssvapaan edellyttämät kaksi viikkoa. Keskimääräiset bonusisyyssvapaapäivät ovat pysytelleet koko uudistuksen voimassaoloajan 11,5 päivässä.

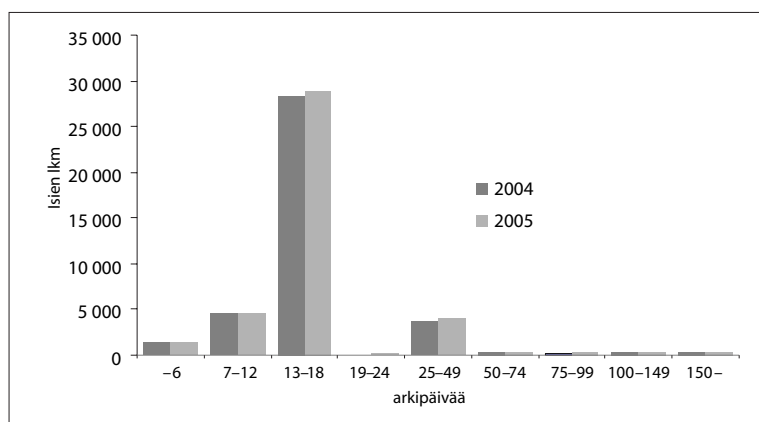
Kuvio 14. Vanhempain- ja bonusisyyssrahaa saavat isät (vasen asteikko) ja maksupäivien keskimääräinen kesto (arkipäivää, oikea asteikko).

Lähde: Kelan tilastollinen vuosikirja 2005.

Kuviossa 15 tarkastellaan isä heille maksettujen vanhempainpäivärahopäivien määrän mukaan. Vanhempainpäivärahopäiviä pitävistä isistä valtaosa (72,0 % vuonna 2004 ja 71,8 % vuonna 2005) pitää niitä 13–18 arkipäivää, eli käytännössä pelkän isyysvapaan verran. Seuraavaksi yleisintä on pitää vanhempainpäivärahopäiviä 7–12 arkipäivää (11,6 % vuonna 2004 ja 11,1 % vuonna 2005). Kolmanneksi yleisintä isien keskuudessa on 25–49 päivän pituinen vanhempainpäivärahaajakso (9,3 % vuonna 2004 ja 10,2 % vuonna 2005). Tätä pidempään vanhempainpäivärahaalla viihtyy vain hyvin pieni osuus isistä (3,1 % vuonna 2004 ja 3,2 % vuonna 2005). Suurta muutosta parin edeltävän vuoden aikana ei ole tapahtunut.

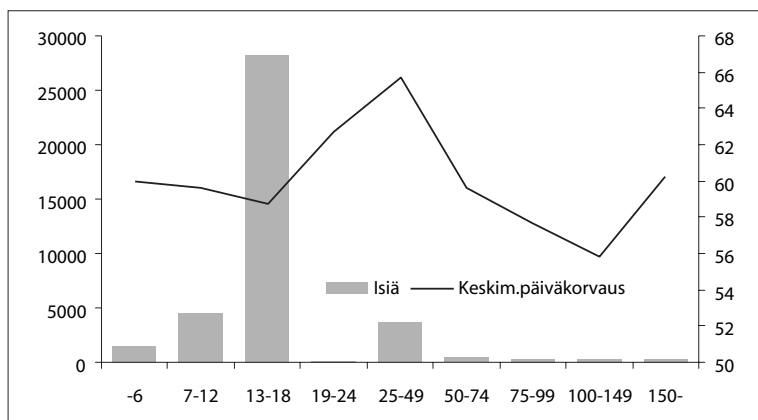
Kuvio 15. Isien määrä vanhempainpäivärahopäivien mukaan vuosina 2004 ja 2005.

Lähde: Kelan tilastolliset vuosikirjat 2004 ja 2005.

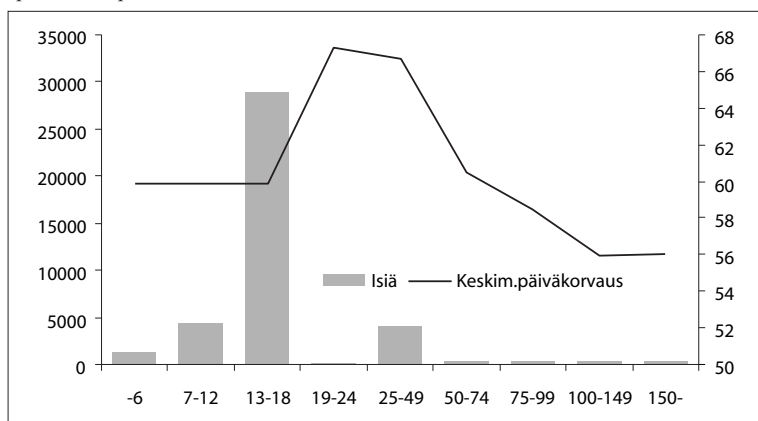
Tarkasteltaessa isien saamaa keskimääräistä vanhempainpäivärahaa vanhempainpäivärahopäivien määrän mukaan (kuviot 16 ja 17) havaitaan, että korkein keskimääräinen päiväkorkaus (65,7 euroa vuonna 2004 ja 66,7 euroa vuonna 2005) oli niillä isillä, jotka pitivät vanhempainpäivärahopäiviä 25–49 päivää. Tätä pidempään vanhempainpäivärahaa saavilla isillä keskimääräinen päiväkorkaus oli selkeästi alhaisempi. Alinta keskimääräistä päiväkorkausta (55,8 euroa vuonna 2004 ja 55,9 euroa vuonna 2005) saivat 100–149 vanhempainpäivärahopäivää pitävät isät. Yli 150 päivää pitävien isien keskimääräinen korkaus oli vielä vuonna 2004 60,2 euroa, mutta vuonna 2005 ainoastaan 56,0 euroa. Valtaosa isistä nauttii vanhempainpäivärahaa 13–18 arkipäivää, joilla keskimääräinen päiväkorkaus oli 58,7 euroa vuonna 2004 ja 59,9 euroa vuonna 2005.

Kuvio 16. Isät (vasen asteikko) ja heidän saamansa keskimääräinen päiväkorkaus (€, oikea asteikko) vanhempainpäivärahopäivien mukaan vuonna 2004.

Lähde: Kelan tilastoryhmä.

Kuvio 17. Isät (vasen asteikko) ja heidän saamansa keskimääräinen päiväkorkaus (€, oikea asteikko) vanhempainpäivärahopäivien mukaan vuonna 2005.

Lähde: Kelan tilastoryhmä.

Isyysvapaata (alle 18 vanhempainpäivärahopäivää) pitävät isät näyttävät saavan lähes saman keskimääräisen päiväkorvauksen riippumatta vapaan pituudesta. Näin ollen isyysvapaan kesto ei näyttäisi riippuvan isän tuloista. Noin kuukaudesta kahteen kuukauteen vapaalla olevat isät sen sijaan näyttävät olevan keskimääräistä korkeampituloisia. Tätä pidempään vapaalla olevat isät ovat puolestaan hieman keskimääräistä alempituloisia.

3.3. Äitien lapsen hoitojaksot kotona lisääntyneet ja pidentyneet

Äidit hoitavat lapsia kokopäiväisesti kotona entistä enemmän ja entistä pidempään. Yhä useampi äiti jatkaa vanhempainvapaan jälkeen hoitovapaalle hoitaakseen lasta kotona kuntien päivähoitobudjetista rahoitettavan kotihoidon tuen turvin. Hoitovapaa mahdollistaa lapsen hoidon kotona 3-vuotiaaksi asti ilman työsuhteen katkeamista. Hoitovapaa ei kuitenkaan kerrytä palkallisia lomia toisin kuin vanhempainvapaa. Ennen vuoden 2005 eläkeuudistusta hoitovapaan ajalta ei kertynyt myöskään eläkettä. Uudistuksen myötä hoitovapaa kartuttaa eläkettä 500 euron kuukausiansioiden edestä.¹⁰ Isistä vain harva jää hoitovapaalle.¹¹

Viimeaikaisessa kehityksessä onkin nähtävissä kaksi toisilleen vastakkaista trendiä: osa äideistä palaa takaisin ansiotyöhön jo varhain äitiysraha-kaudella, osa jatkaa hoitovapaalle vanhempainvapaan päätyttyä. Tosin tutkimustulosten mukaan mahdollisesti yli 40 prosentilla kotona lapsia kotihoitotuella hoitavista puuttuu voimassaoleva työsuhde (Hämäläinen 2005).¹² Kotihoidon tuki onkin usein vaihtoehto työttömyydelle. Laman aikaisen suurtyöttömyyden jälkeen työttömyys on alentunut, muttei ole laskenut lamaa edeltävälle tasolle. Naisten hidas työhön paluu perhevapaalta saattaakin johtua työpaikkojen puutteesta eikä perhevapaajärjestelmästä (Lammi-Taskula 2004).

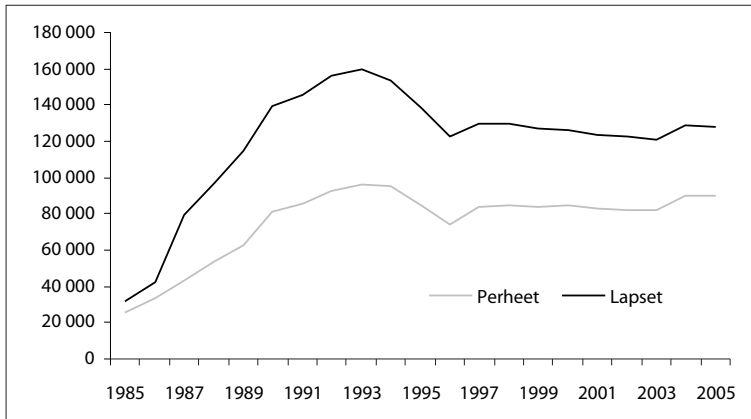
Lasten kotihoidon tuki laajeni asteittain saavuttaen nykyisen mittansa 1.1.1990. Tuen saajien määrä kasvoi tuen laajenemisen myötä (kuvio 18). Vuoden 1991 perusosan tasokorotus lisäsi tuen käyttöä entisestään. Huippuunsa tuen saajien määrä kasvoi pahimpina lamavuosina. Lamasta elpyminen, kotihoidon tuen leikkaukset vuosina 1995 ja 1996, sekä kuntakohtaisten lisien voimakas vähentyminen vuosina 1994–1996 laskivat tuen saajien määrää. Lakisääteisen osan leikkauksista huolimatta tuen saajien määrä kääntyi uudestaan kasvuun kuitenkin jo vuonna 1997, kun kuntakohtaiset lisät kohosivat. Tämän jälkeen tuen saajien määrä on pysynyt suhteellisen vakaana. Aivan viime vuosina tuen käyttö on kuitenkin jälleen lisääntynyt. Tähän ovat voineet vaikuttaa suurimpien kaupunkien kohonneet kuntakohtaiset lisät kotihoidon tukeen.

¹⁰ Eläkettä karttuu, vaikka henkilöllä ei olisikaan voimassa olevaa työsuhdetta.

¹¹ Kotihoidon tuen saajista isien osuus on ollut vain muutaman prosentin luokkaa lukuun ottamatta vuosia 1993–1995. Tuolloin tuen maksaminen oli mahdollista myös työssäkäyvälle isälle, jolloin kotona työttömänä ollut äiti säilytti työttömyysturvaetuutensa. Kun työssäkäyvälle puolisolalle maksettu kotihoidon tuki alkoi vähentää työttömän puolison etuuksia (L 357/1995), miesten osuudet tuen saajina palautuivat ennalleen.

¹² Tilastot kotihoidon tuen saajista eivät kerro onko tuen saaja samanaikaisesti hoitovapaalla.

Kuvio 18. Pienten lasten kotihoidon tuen saajat 1985–2005.

Lähde: Kelan tilastollinen vuosikirja 2005.

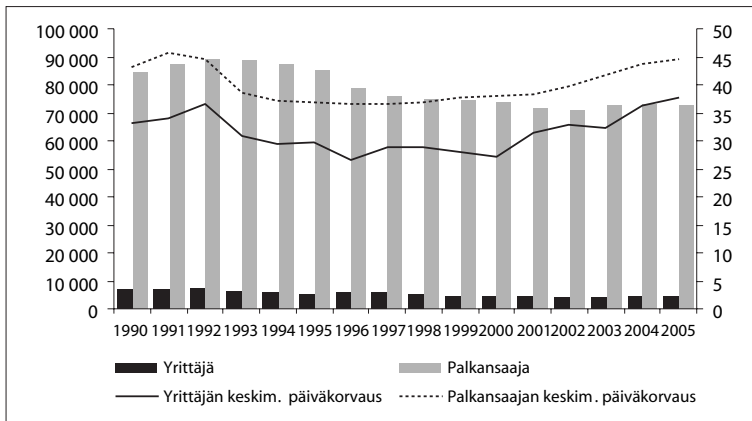
Tyypillisin hoitomuoto alle kaksivuotiaille lapsille koko 1990- ja 2000-luvun alun ajan on ollut lapsen hoitaminen kotona. Vuonna 2005 hieman vajaa 60 prosenttia alle kaksivuotiaista lapsista hoidettiin kotona kotihoidon tuella. Alle kuusivuotiaistakin jopa kolmannes hoidetaan kotona. Suomessa alle kuusivuotiaiden lasten äitien työllisyysaste onkin vain 62 prosenttia ja alle kolmevuotiaiden lasten äideistä ainoastaan hieman yli puolet on työssä.¹⁵ (Työvoimatutkimus 2005, Tilastokeskus). Stakesissa tehdyn perhevapaatutkimuksen kyselyyn vuonna 2001 vastanneista perheistä (4 700 pienen lapsen perhettä) valtaosassa äiti jäi kotiin hoitamaan lasta ainakin joksikin aikaa vanhempainvapaan jälkeen; keskimäärin äidit hoitivat lapsiaan kotona puolitoistavuotiaaksi asti (Lammi-Taskula & Salmi 2002). Lasten kotihoito entistä pidempään on myös perhepolitiikan tavoitteena: sosiaali- ja terveysministeriön perhepoliittisen strategian mukaan tavoitteena on, että 80 prosenttia alle 1,5-vuotiaista hoidettaisiin kotona vuoteen 2010 mennessä. Tällä tavoitteellaan vanhempien, erityisesti isien lastensa kanssa viettämän ajan lisääntymistä. (Perhepoliittinen strategia 2003, Sosiaali- ja terveysministeriö.)

¹⁵ Äitiys- ja vanhempainvapaalla olevat lasketaan työllisiksi, hoitovapaalla olevia ei.

4. Perhevapaiden korvaukset

Tarkasteltaessa vanhempainpäiväraha- ja ammattiaseman mukaan seuraavassa kuviossa 19 havaitaan, että palkansaaja-äitien keskimääräinen vanhempainpäiväraha- ja korvaus on huomattavasti korkeampi kuin yrittäjä-äitien.¹⁴ Kuviosta käy myös ilmi, että vanhempainpäivärahaa saavien naisten määrä on laskenut tarkasteltavana ajanjaksona molemmissa ammattiasemissa.

Kuvio 19. Vanhempainpäivärahaa saavat äidit (vasen asteikko) ja keskimääräinen päiväkorkaus (€, oikea asteikko) ammattiaseman mukaan 1990–2005.

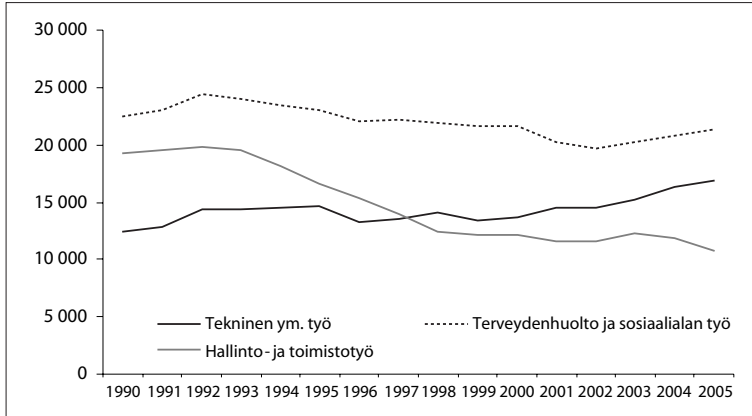

Lähde: Kelan perhe-etuustilastot 1990–2005.

Kuviossa 20 tarkastellaan vanhempainpäivärahaa saavien naisten lukumäärän kehitystä kolmella keskeisellä ammattialalla. Eri ammattialoista lukumääräisesti eniten vanhempainpäivärahaa saavia naisia on luonnollisesti tyypillisillä naisvaltaisilla aloilla, kuten terveydenhuollossa ja sosiaalialalla (noin 20 000 naista vuosittain). Myös teknisessä, tieteellisessä, lainopillisissa, humanistisessa ja taiteellisessa (tekninen ym. työ) työssä on paljon vanhempainrahaa saavia naisia. Näiden alojen vanhempainpäivärahaa saavien naisten määrä on lisääntynyt koko 1990- ja 2000-luvun alun ajan (reilusta 12 000:sta

¹⁴ Äitejä koskevat tiedot ovat otosaineistosta. Markkamääräiset päiväraha- ja korvaukset on muutettu euroiksi virallisella muuntokurssilla 5,94573. Korvaukset on defloitu kuluttajahintaindeksillä vuoden 2005 hinnoiksi.

Kuvio 20. Vanhempainpäivärahaa saavat äidit kolmella keskeisellä ammattialalla 1990–2005.

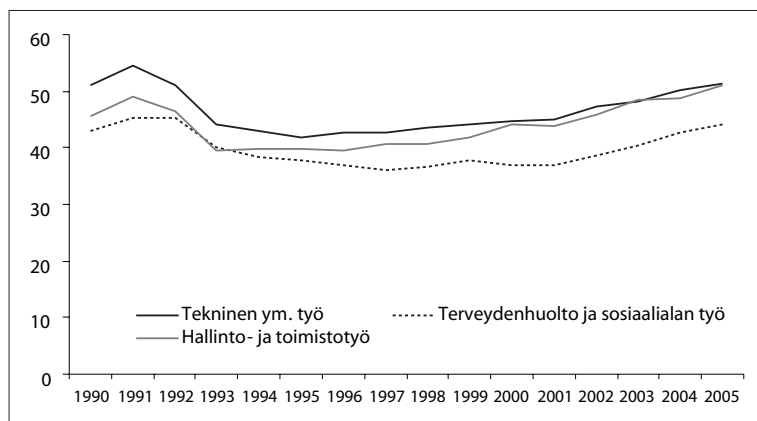

Lähde: Kelan Perhe-etuustilastot 1990–2005.

vajaaseen 17 000:nteen), mikä kertoo naisten koulutustason noususta. Hallinto- ja toimistoalalla on noin kymmenesosa vanhempainrahaa saavista äideistä (noin 10 000 vuonna 2005). Hallinto- ja toimistoalalla työskentelevien äitien määrä on laskenut lähes puoleen 1990-luvun alusta. Kolmen kuviossa käsitellyn keskeisen ammattialan lisäksi huomattava määrä vanhempainpäivärahaa saavia naisia työskentelee kaupan alalla tai palvelualalla. Molemmilla aloilla työskentelee noin 8 000 vanhempainpäivärahaa saavaa naista vuosittain. Palvelualalla äitien määrä on laskenut jonkin verran 1990-luvun alusta.

Keskimääräisen vanhempainpäiväraha korvauksen kehitystä samoilla keskeisillä ammattialoilla kuvataan seuraavassa kuviossa 21. Keskimääräiset päiväkorvaukset ovat odotetusti korkeimmat teknisellä, tieteellisellä, lainopillisella, humanistisella ja taiteellisella alalla sekä hallinto- ja toimistoalalla. Kuviosta havaitaan myös, että terveydenhuollossa ja sosiaalialalla vanhempainpäivärahojen kasvu on ollut verrattain hidasta lamasta elpymisen jälkeen. Sen sijaan kuviosta ei nähdä, että kuljetus- ja liikennealan keskimääräinen päiväkorvaus on kohonnut tarkasteltavan ajanjakson aikana terveydenhuolto- ja sosiaalialan keskimääräistä korvausta korkeammaksi. Kaupallisen alan keskimääräinen korvaus on pysytellyt terveydenhuolto- ja sosiaalialan keskimääräisen korvauksen tuntumassa. Teollisella alalla, koneenhoitoalalla, kaivos- ja louhinta- sekä rakennusalailla (teollinen ym. työ) on ollut muita aloja voimakkaampaa kasvua keskimääräisessä päiväkorvauksessa, joka on lähestynyt kaupallisen alan keskimääräistä päiväkorvausta. Alhaisimmaksi keskimääräinen päiväkorvaus jää palvelu- sekä maa- ja metsätalousalalla. Vanhempainpäivärahojen keskimääräiset päiväkorvaukset heijastavat ansiotasoa eri aloilla. Lasku keskimääräisessä päiväkorvauksessa kaikilla ammattialoilla vuoden 1991 jälkeen johtui vanhempainpäivärahojen korvaustason alentamisesta vuosina 1992 ja 1993, sekä maltillisesta palkkakehityksestä seuraavina vuosina. 1990-luvun viimeisinä vuosina keskimääräiset päiväkorvaukset ovat alkaneet uudestaan kohota taloudellisen tilanteen parantumisen seurauksena.

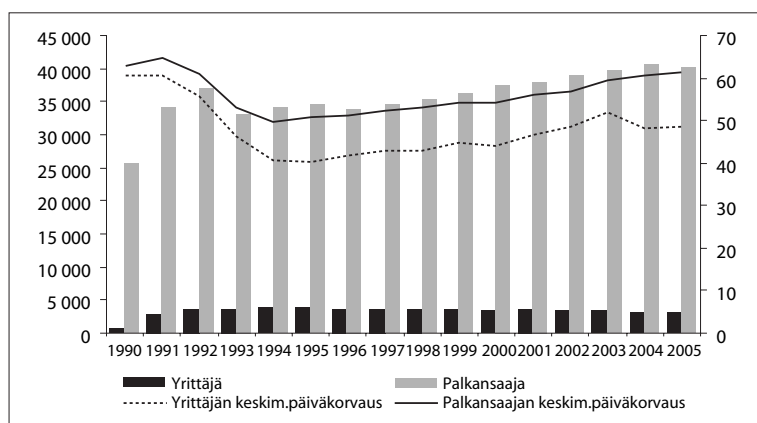
Kuvio 21. Äitien keskimääräinen päiväkorvaus (€) ammattialoittain 1990–2005.

Lähde: Kelan perhe-etuustilastot 1990–2005.

Siirryttäessä tarkastelemaan isien keskimääräistä vanhempainpäiväraha korvausta ammattiaseman mukaan havaitaan sama kuin äideilläkin: palkansaajaisien keskimääräinen päiväkorvaus on yrittäjäisien korvausta selvästi korkeampi (kuvio 22). Suurin osa vanhempainpäivärahaa saavista isistä on palkansaajia. Yrittäjäisien suhteellinen osuus palkansaajista on pienempi kuin yrittäjien; yrittäjille vanhempainvapaalle jääminen voi käytännön syistä olla vaikeampaa kuin palkansaajille.

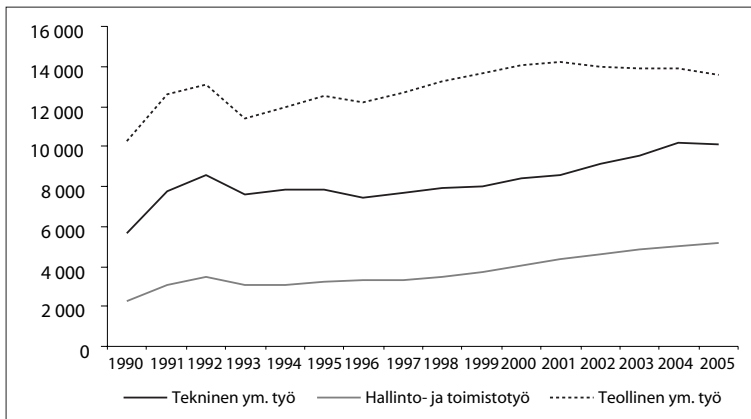
Kuvio 22. Vanhempainpäivärahaa saavat isät (vasen asteikko) ja keskimääräinen päiväkorvaus (€, oikea asteikko) ammattiaseman mukaan 1990–2005.

Lähde: Kelan perhe-etuustilastot 1990–2005.

Seuraavassa kuviossa 23 tarkastellaan vanhempainpäivärahaa saavien isien määrää kolmella keskeisellä ammattialalla. Näistä kolmesta ammattialasta lukumäärällisesti eniten vanhempainpäivärahopäiviä pitäviä miehiä on teollisessa työssä, koneenhoito työssä, kii- vos- ja louhintatyössä sekä rakennustyössä (noin 13 500 vuonna 2005). Toiseksi eniten vanhempainvapaita käyttäviä isiä on teknisessä, tieteellisessä, lainopillisessa, humanisti- sessa tai taiteellisessa työssä (noin 10 000 vuonna 2005). Toki näillä aloilla työskentelee myös lukumääräisesti eniten miehiä. Hallinto- ja toimistotyössä työskentelevistä miehistä hieman yli 5 000 sai vanhempainpäivärahaa vuonna 2005. Perinteisillä naisvaltaisilla aloilla, kuten terveydenhuolto ja sosiaalialan työ, kaupallinen työ ja palvelutyö, joissa työskentelee vain vähän miehiä, on vanhempainpäivärahopäiviä pitävien miesten määrä luonnollisesti vähäisempi (noin 3 000 kussakin vuosittain). Myös maa- ja metsätalous- työtä tai kuljetus- ja liikennetyötä tekeviä miehiä ei ole vanhempainpäivärahan saajissa kovinkaan paljoa.

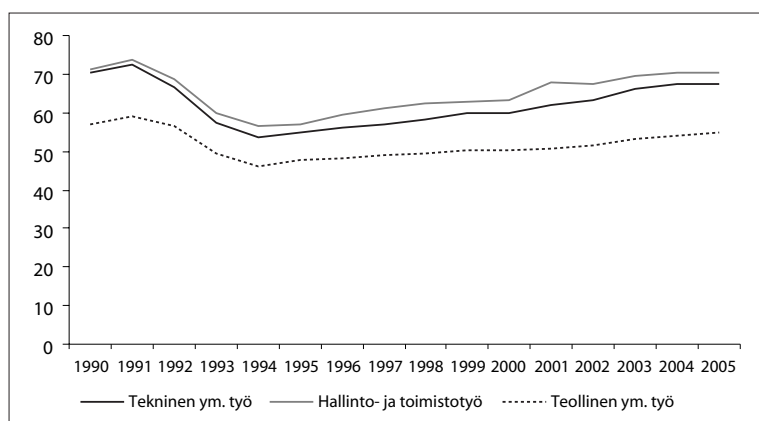
Kuvio 23. Vanhempainpäivärahaa saavat isät kolmella keskeisellä ammattialalla 1990–2005.

Lähde: Kelan perhe-etuustilastot 1990–2005.

Näistä kolmesta keskeisestä ammattialasta isien keskimääräiset vanhempainpäivära- hakorvaukset ovat viime vuosina olleet korkeimmat hallinto- ja toimistotyössä (kuvio 24). Lähes yhtä korkeaa keskimääräistä päiväkorvausta ovat saaneet teknisessä, tieteellisessä, lainopillisessa, humanistisessa ja taiteellisessa työssä olevat isät. Aivan teknisen ym. työn keskimääräisen päiväkorvauksen tuntumassa ovat myös terveydenhuolto ja sosiaalialan sekä kaupallisen alan keskimääräiset vanhempainpäiväraha- korvaukset. Kuviossa nä- kyvän teollisen ym. työn päiväkorvaus on samaa luokkaa kuljetus- ja liikennealan sekä palvelualan päiväkorvauksen kanssa. Alin keskimääräinen päiväkorvaus on ollut läpi tarkasteltavan ajanjakson maa- ja metsätaloustyössä. Korvaukset heijastelevat yleistä ansiotasoa eri ammattialoilla. Merkittäviä muutoksia eri ammattialojen välillä yli ajan ei ole ollut. Keskimääräiset päiväkorvaukset ovat kaikilla aloilla tippuneet 1990-luvun

Kuvio 24. Isien keskimääräinen päiväkorvaus (€) ammattialoittain 1990–2005.

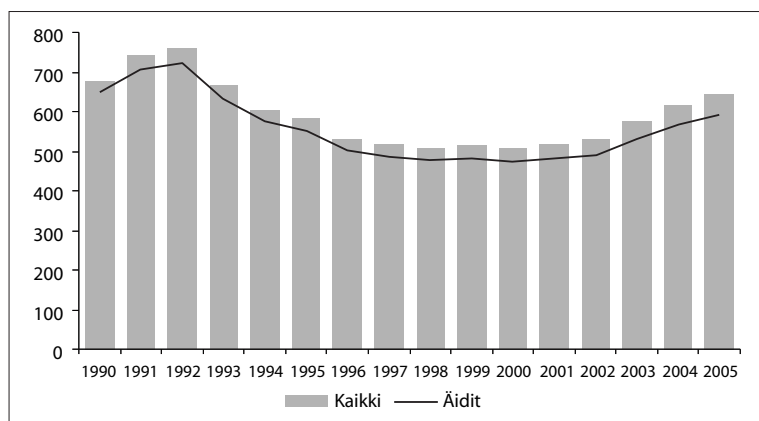

Lähde: Kelan perhe-etuustilastot 1990–2005.

alkuvuosista korvausprosenttien alentamisesta johtuen. Yleisen ansiotason nousun seurauksena on kuitenkin lähes saavutettu lamaa edeltävän keskimääräisen päiväkorvauksen taso. Huomion arvoista on, että palkansaajien (yrittäjien) kohdalla äitien keskimääräinen vanhempainpäivärahakorvaus on ainoastaan 73 % (78 %) isien keskimääräisestä päiväkorvauksesta, kun yleinen palkkasuhde naisten ja miesten välillä on 80 %.

Huolimatta vuosien 1992 ja 1993 ansiosidonnaisten vanhempainpäivärahojen leikkauksista vanhempainpäivärahojen korvausmenot kohosivat 1990-luvun alkuvuosina korvattujen päivien kasvun myötä (kuvio 25). Korvatut päivät lisääntyivät niin kohonneen syntyvyyden, isien oman isyysrahan kuin vanhempainpäivärahauden pidennyksen

Kuvio 25. Vanhempainpäivärahakorvaukset (milj. €) 1990–2005.

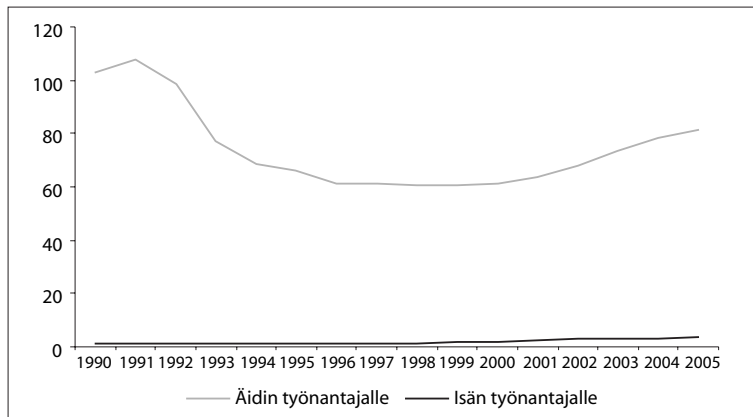

Lähde: Kelan tilastolliset vuosikirjat 1990–2005.

myötä. Vuonna 1993 korvausmenot kääntyivät laskuun, kun vanhempainpäivärahakausi lyheni ja syntyvyys kääntyi laskuun. Korvausmenot laskivat entisestään seuraavana vuonna, kun lapsikorotusten maksaminen lakkasi, vaikka samalla vähimmäismääräisiä vanhempainpäivärahoja korotettiin. Vähimmäismääräisten päivärahajen leikkaaminen takaisin lamaa edeltävälle tasolle vuonna 1996 laski korvausmenoja edelleen. 2000-luvulla korvausmenot ovat taas hieman kohonneet parantuneiden etuuksien, muun muassa vähimmäismääräisten vanhempainpäivärahojen korotuksen ja isyysrahan pidennyksen (bonusisyysraha), sekä kohonneen syntyvyyden myötä.

Äitiys-, isyys- ja vanhempainraha voidaan maksaa työnantajalle siltä perhevapaan ajalta, jolta työntekijä saa palkkaa. Äitien työnantajille maksetut vanhempainpäiväraha-korvaukset laskivat lähes puoleen vuosien 1991 ja 1996 välillä, mikä käy ilmi kuviosta 26. Tämä johtui suurimmaksi osaksi äitien huonontuneesta työllisyysilanteesta. Yhä useampi äiti joutui työttömäksi, eikä siten saanut palkkaa äitiysvapaan ajalta. Äitien työllisyysilanteen parannuttua ovat työnantajille maksetut vanhempainpäivärahat kohonneet, mutta eivät kuitenkaan läheskään lamaa edeltävälle tasolle. Korvaukset isien työnantajille ovat olleet läpi tarkasteltavan ajanjakson hyvin vähäiset johtuen lähinnä palkallisen isyysvapaan harvinaisuudesta ja isyysvapaan lyhyemmästä kestosta äitiysvapaaseen verrattuna.

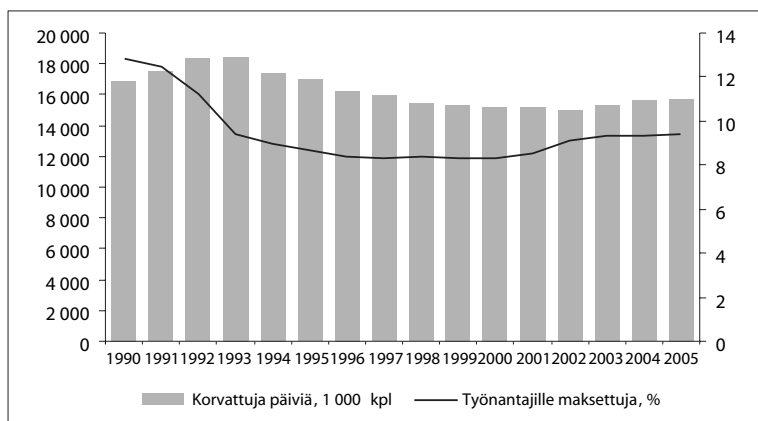
Kuvio 26. Työnantajille maksetut vanhempainpäivärahakorvaukset (milj. €) 1990–2005.

Lähde: Kelan tilastolliset vuosikirjat 1990–2005.

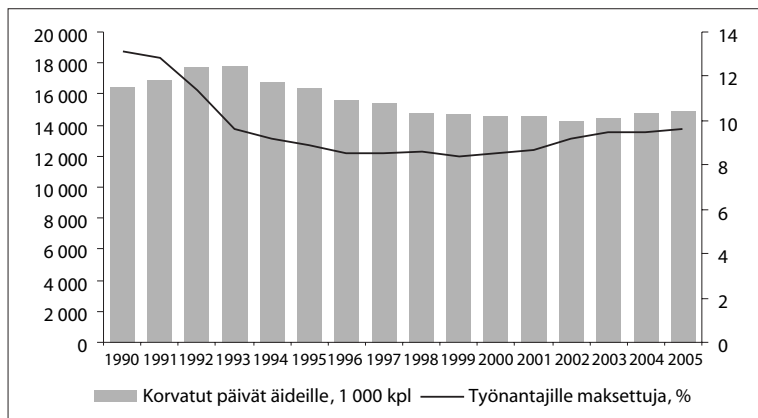
1990-luvun alkuvuosina vanhempainpäivärahopäivien määrä kasvoi samalla kun niistä työnantajille korvattujen päivien osuus laski (kuvio 27). Tämä selittynee toisaalta sillä, että 1990-luvun alkuvuosina vanhempainpäivärahopäiviä lisättiin (kasvu kokonaispäivissä), millä ei kuitenkaan ollut vaikutusta palkallisen vapaan pituuteen eri aloilla (lasku työnantajille korvattujen päivien osuudessa). Toisaalta lama vähensi työllisten määrää ja samalla palkalliseen vanhempainvapaaseen oikeutettujen määrää, mutta samanaikaisesti lisäsi syntyvyyttä. Tämä näyttäisi olleen tilanne erityisesti äitien kohdalla (kuvio 28).

Kuvio 27. Korvatut vanhempainpäivärahopäivät (vasen asteikko) ja niistä työnantajille maksetut (oikea asteikko) 1990–2005.

Lähde: Kelan tilastolliset vuosikirjat 1990–2005.

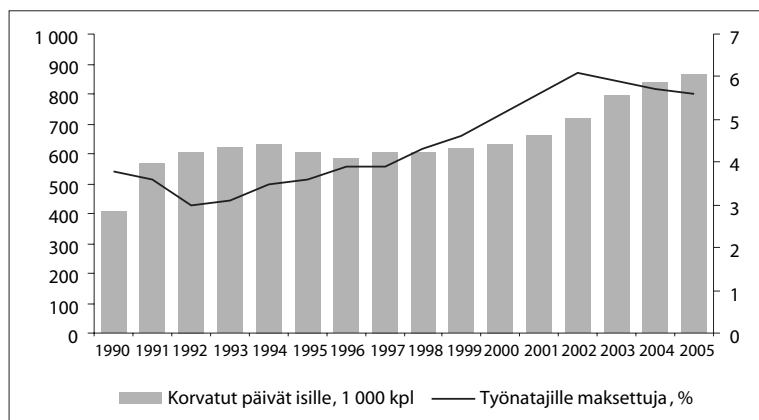
Kuvio 28. Äideille korvatut vanhempainpäivärahopäivät (vasen asteikko) ja niistä työnantajille korvatut (oikea asteikko) 1990–2005.

Lähde: Kelan tilastolliset vuosikirjat 1990–2005.

Mielenkiintoista on, että isien työnantajille korvattujen päivien osuus kääntyi nousuun jo vuonna 1993 (kuvio 29). Tämä on luultavasti seurausta isien pitämien vanhempainvapaiden, erityisesti isyysvapaan ja sen palkallisuuden yleistymisestä. Isien työnantajille korvattujen päivien osuus kasvoi aina vuoteen 2002 asti, jonka jälkeen ne laskivat hieman. On kuitenkin huomioitava, että vain alle kuusi prosenttia isien pitämistä päivistä on palkallisia.

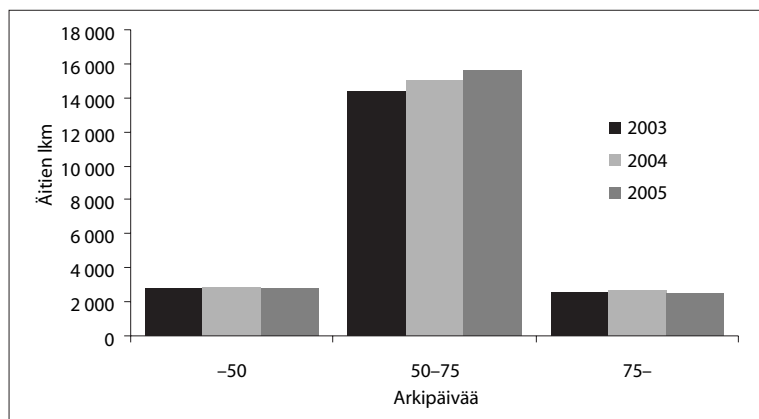
Kuvio 29. Isille korvatut vanhempainpäivärahopäivät (vasen asteikko) ja niistä työnantajille korvatut (oikea asteikko) 1990–2005.

Lähde: Kelan tilastolliset vuosikirjat 1990–2005.

Työnantajalla ei ole työ sopimuslakiin perustuvaa palkanmaksuvelvollisuutta erityisäitiys-, äitiys-, isyys- tai vanhempainvapaan taikka tilapäisen hoitovapaan tai alle kolme vuotta vanhan lapsen hoitovapaan ajalta. Eräillä aloilla työnantajat kuitenkin maksavat palkkaa työehtosopimuksen mukaan joko osalta äitiysvapaata tai koko äitiysvapaan ajalta. Vuosittain päättyneissä 55 000–57 000 vanhempainpäiväraha kaudessa noin 40 000:nnessä äidin vanhempainpäiväraha määräytyi työtulon mukaan. Näistä äideistä noin puolet sai palkkaa työnantajaltaan äitiysvapaan aikana. Kuten seuraavasta kuviosta 30 nähdään, suurin osa niistä äideistä, jotka saivat työnantajaltaan palkkaa äitiysvapaan ajalta, sai palkkaa 50–75 arkipäivältä ja heidän määränsä on ollut jopa hienoisessa kasvussa viime vuosina (14 324 äitiä vuonna 2003, 15 018 äitiä vuonna 2004 ja 15 591 äitiä vuonna 2005).

Kuvio 30. Työnantajan äidille maksaman palkan kesto (vuosina 2003–2005 päättäneet vanhempainpäivärahakaudet).

Lähde: Kelan tilastollinen vuosikirja 2005.

Erityisesti nuorille naisille tyypilliset määräaikaisten työsuhteiden, palkallisen äitiysvapaan saamista rajoittavat ehdot sekä palkallisen äitiysvapaan puuttuminen kokonaan joillakin aloilla johtavat siihen, että puolet niistä äideistä, joilla vanhempainpäiväraha määräytyy työtulon mukaan, ei saa palkkaa työnantajalta äitiysvapaan aikana. Esimerkiksi kaupan alalla ja majoitus- ja ravitsemusalailla ei ole palkallista äitiysvapaata. Palkallisen äitiysvapaan kesto ja siihen liittyvät ehdot Elinkeinoelämän Keskusliiton eri sopimusaloilla käyvät ilmi seuraavasta taulukosta 1.

Taulukko 1. Äitiysvapaan palkallisuus Elinkeinoelämän Keskusliiton sopimusaloilla.

Työntekijäsopimukset	Kesto	Rajoitukset
1. Teknologiateollisuus	56 kalenteripäivää	Työsuhde jatkunut vähintään 6 kk ennen synnytystä
2. Paperiteollisuus	1. 35 työpäivää 2. 45 työpäivää	1. Työsuhde jatkunut vähintään 6 kk 2. Työsuhde jatkunut vähintään 5 vuotta
3. Rakennusala	—	—
4. Viestintäala (kirjatyöntekijät)	3 kk	
5. Tekstiili- ja vaatetusteollisuus	42 päivän pituisen ajanjakson työpäiviltä	Työsuhde jatkunut vähintään 6 kk
6. Kemian perusteollisuus 7. Muovi- ja kemian tuoteteollisuus	1. 28 kalenteripäivää 2. 35 kalenteripäivää 3. 42 kalenteripäivää 4. 56 kalenteripäivää	1. Työsuhde jatkunut vähintään 6 kk, mutta alle 3 v. 2. Työsuhde jatkunut vähintään 3 v., mutta alle 5 v. 3. Työsuhde jatkunut vähintään 5 v., mutta alle 10 v. 4. Työsuhde jatkunut vähintään 10 v.
8. Elintarvikeala 9. Teurastamot, makkara- ja eläin- tehtaat	42 päivän pituisen ajanjakson työpäiviltä	Työsuhde jatkunut vähintään 6 kk
10. Meijerit 11. Leipomot	6 viikon pituisen ajanjakson työpäiviltä	Työsuhde jatkunut vähintään 6 kk
12. Energia-ala	3 kk	Työsuhde jatkunut yhtäjaksoisesti vähintään 6 kk

Toimihenkilösopimukset	Kesto	Rajoitukset
1. Elintarviketeollisuus 2. Energia-ala 3. Kemianteollisuus 4. Teknologiateollisuus 5. Paperiteollisuus 6. Mekaaninen metsäteollisuus 7. Palvelualojen toimialaliiton toimihenkilöt 8. Rakennusala 9. Suunnittelu- ja konsulttiala 10. Tietoliikenne ja informaatiotekniikka 11. Tekstiili- ja vaatetusteollisuus	Kaikissa 3 kk	Kaikissa työsuhde jatkunut yhtäjaksoisesti vähintään 6 kk ennen synnytystä
12. Viestintäalan toimihenkilöt ja graafiset toimihenkilöt	3 kk	—

Sopimusala	Kesto	Rajoitukset
1. Kaupanala	Ei palkallista	–
2. Kiinteistöpalveluala – työntekijät – toimihenkilöt	Ei palkallista 3 kk	– 6 kk:n työsuhde
3. Majoitus- ja ravitsemusala	Ei palkallista	–
4. Rahoitusala	72 arkipäivältä	9 kk:n työsuhde
5. Vakuutusala (toimihenkilöt)	72 arkipäivältä (myös kun toimihenkilö adoptoinut alle 2-vuotiaan lapsen)	–
6. Apteekkiala	2 kk (myös adoptiotilanteessa)	9 kk:n työsuhde
7. Matkatoimistot	3 kk	–
8. Yksityinen sosiaaliala	72 arkipäivää	3 kk:n työsuhde
9. Yksityinen opetusala ja sivistystyö	72 arkipäivää	–
10. Terveyspalveluala	72 arkipäivää	3 kk:n työsuhde
11. Tietotalat	3 kk	5 kk:n työsuhde

Lähde: Metsämäki, J. (2005).

Perhevapaajärjestelmä otettiin Suomessa käyttöön osana sairausvakuutusjärjestelmää vuonna 1964. Sen jälkeen perhevapaajärjestelmää kehitettiin ja parannettiin useaan eri otteeseen 1970- ja 1980-luvuilla, kunnes 1990-luvulla järjestelmän kehitys on ollut vähäisempää. Merkittävimmät uudistukset perhevapaasiin 1990-luvulla liittyivät siihen, että isät saivat oikeuden yhtä aikaa äidin kanssa pidettävään isyysvapaaseen kuudelta arkipäivältä (1991), mikä ei siis enää lyhentänyt vanhempainpäivärahakautta (eikä vaatinut äidin suostumusta), isyysvapaan pidennykseen (1993) ja sen käytön joustavuuteen (1997), sekä vanhempainpäivärahan maksuperusteisiin. Lisäksi työnantajille ryhdyttiin korvaamaan vanhempainvapaiden aikana kertyneiden vuosilomien kustannuksia (1994), ja maksamaan äideille äitiysraha vähimmäismääräisenä, jos äiti palaa takaisin työhön äitiysrahakauden aikana (1995). Suomessa vanhempainpäivärahaa maksetaan koko lakisääteisen vanhempainpäivärahakauden ajan riippumatta siitä, työskenteleekö päivärahan saaja vai ei. Ainoastaan isyysrahan saaminen edellyttää työstä poissaoloa.

Seuraavan kerran vanhempainvapaita uudistettiin vasta vuonna 2001, kun isyysvapaan käyttöä joustavoitettiin. Vanhempainvapaan ”isäkiintiö” tai ”isäkuukausi” toteutettiin vuonna 2003, kun isät saivat vain isien käyttöön tarkoitetun isyysvapaan pidennyksen (ns. bonusisyysvapaa), jos he käyttävät äidin kanssa yhteisesti jaettavasta vanhempainvapaasta vähintään viimeiset kaksi viikkoa. Koska isän vanhempainvapaan käyttö taas edellyttää äidin ja isän yhteistä sopimista, suomalaisen vanhempainvapaaseen ei vielääkään sisälly äidistä riippumattomia omia oikeuksia isille (Haataja 2006, 22).

Bonusisyysvapaan avulla on haluttu saada isiä käyttämään enemmän vanhempainvapaata. Bonusisyysvapaan käyttäjiä oli 10 prosenttia jotain vanhempainpäivärahaetuutta saavista isistä vuonna 2005. Uudistus on näin ollen onnistunut lisäämään vanhempainvapaan käyttöä isien osalta, mutta ei kuitenkaan aivan arvioidussa määrin. Hallituksen esityksessä bonusisyysvapaasta arvioitiin, että vapaata käyttäisi noin 20 prosenttia isistä (HE 147/2002). Ongelmana bonusisyysvapaan käytölle on ilmeisesti ollut sen ajankohdan sitominen vanhempainvapaakauden loppuun. Jos äidillä on ollut tarkoituksena jäädä kotiin hoitamaan lasta vanhempainvapaakauden päättyttyä kotihoitontuella, on paluu työelämään neljäksi viikoksi voinut olla ongelmallista (ja vielä ongelmallisempaa, jos äidillä ei ole työpaikkaa mihin palata). Tosin joissain tapauksissa äideillä on mahdollisuus pitää esimerkiksi vuosilomansa isän vanhempain- ja bonusisyysvapaan aikana. Tällöin ei kuitenkaan bonusisyysvapaan perimmäinen ajatus isän itsenäisestä hoitovastuusta pääse toteutumaan.

Noin 70 prosenttia bonusisyysvapaalla olevista isistä pitää vanhempainvapaata ainoastaan bonusisyysvapaan edellyttämät kaksi viikkoa. Näyttäisikin siltä, että isät ovat kaikista innokkaimpia käyttämään omat kiintiöidyt oikeutensa (isäkuukausi). Tässä

valossa vanhempainvapaasta vain isän käyttöön varattu osa saattaisi lisätä isien vanhempainvapaan käyttöä. Vanhempainrahakaudesta vain isän käyttöön osoitetun osan nähdään kuitenkin olevan este vanhempien keskinäiselle oikeudelle sopia vanhempainrahakauden käytöstä (HE 112/2006 vp). Siksi isien vanhempainvapaan käyttöä edistetään vuoden 2007 alusta tulleella lainmuutoksella ainoastaan taloudellisin kannustimin (vanhempainrahan korotus) ja niin sanotun isäkuukauden käytön helpottamisella, jolloin kuitenkin säilytetään perheen yksilöllinen oikeus sopia vapaan jakamisesta.

Vuonna 2003 perhevapaalainsäädäntöä uudistettiin bonusisyysvapaan lisäksi osittaisella vanhempainvapaalla. Jo vanhempainrahakaudella työhön palaaville vanhemmille osittainen vanhempainvapaa on usein edullisempi vaihtoehto kuin kokoaikatyöhön palaaminen ja ansiosidonnaisen päivärahan muuttuminen vähimmäispäivärahaksi. Osittainen vanhempainvapaa edellyttää kuitenkin kahta työsuhteessa olevaa vanhempaa, joilla on mahdollisuus sopia osa-aikatyön tekemisestä molempien työnantajien kanssa siten, että lasta ei tarvitse viedä kunnalliseen päivähoittoon. Luonnollisestikaan yksinhuoltajilla ja kahden vanhemman perheillä, joissa vain toisella vanhemmista on voimassa oleva työsuhde, ei tätä mahdollisuutta ole. Osittaisen vanhempainvapaan käyttö onkin hyvin harvinaista. (Haataja 2006, 31.)

Työttömien ja pienituloisten pienten lasten vanhempien asemaa on 2000-luvun alussa uudestaan parannettu. Vuodesta 2003 lähtien vanhempainraha on voinut määräytyä myös työttömyysturvaetuuden perusteella. Aiemmin työttömyysrahalta (myös ansiosidonnaiselta) vanhempainrahalle siirtyminen saattoi merkitä huomattavaa tulotason laskua. Minimipäivärahaa nostettiin sekä vuonna 2003 että 2005. Vuonna 2005 korotettiin sekä työnantajille maksettavia vuosilomien korvauksia että perhevapaan ajalta työntekijälle karttuvaa eläkettä. Työnantajalle maksettavaa vuosilomakorvausta parannettiin vielä lisää vuoden 2007 alusta.

Vuoden 2007 alusta äitiysrahaa korotettiin 90 prosenttiin 56 ensimmäiseltä arkipäivältä ja molempien vanhempien vanhempainrahaa 75 prosenttiin ansioista 30 ensimmäisen arkipäivän ajalta. Jos siis sekä äiti että isä pitävät vanhempainvapaata, perhe saa korkeampaa korvausta 60 arkipäivältä. Tämän toivotaan kannustavan perheitä suosimaan myös isän vanhempainvapaan pitämistä. Äitien äitiyspäivärahan korotus alentaa äitiysvapaalta palkkaa maksavien työnantajien kustannuksia, minkä puolestaan uskotaan edesauttavan palkallisen äitiysvapaan laajenemista. Samalla bonusisyysvapaan käyttöä joustavoitettiin. Enää isäkuukautta (vanhempainvapaan 12 viimeistä arkipäivää yhdistettynä 1–12 arkipäivän bonusisyysvapaalla) ei tarvitse pitää heti äitiysrahakautta välittömästi seuranneen vanhempainrahajakson loppuessa, vaan sen voi siirtää haluttuun ajankohtaan seuraavan 180 päivän aikana. Tämänkin toivotaan lisäävän isien vanhempainvapaan käyttöä. Uudistuksilla ”tavoitellaan pitkällä tähtäimellä vanhempien yhtäläistä osallistumista vanhempainvapaiden käyttöön.” (HE 122/2006 vp).

Pahimpien lamavuosien huonossa työllisyysilanteessa äitien kotiin jäämisen taloudellisia edellytyksiä parannettiin muun muassa vähimmäismääräisten vanhempainpäivärahojen (1994, 1995) ja kotihoidon tuen (1991) sekä lapsilisien korotuksilla. Vastaavasti ansiosidonnaisia vanhempainpäivärahoja leikattiin (1992, 1993). Äitien pitkät jaksot työvoiman ulkopuolella lisääntyivät. Lamasta elpymisen jälkeen 1990-luvun puolivälissä työvoiman kysyntä lisääntyi ja minimipäivärahat (1996) ja kotihoidontuki leikattiin en-

nalleen (1995, 1996), minkä jälkeen niiden reaaliarvon annettiin laskea (viime vuosina minimipäivärahaa ja kotihoidontukea on uudestaan korotettu). Lisäksi ansiosidonnaiselle vanhempainpäivärahalle pääsyä kiristettiin ja päivähoito-oikeuksia laajennettiin. Tavoitteena oli parantaa pienten lasten vanhempien insentiivejä siirtyä työhön. Äitien työssäkäynti ei tästä kuitenkaan lisääntynyt toivotulla tavalla. Erityisesti nuorille naisille tyypilliset määräaikaisten työsuhteiden voimat myös olla osasyä äitien pidentyneisiin perhevapaisiin (Lammi-Taskula 2004, Salmi 2006). Työhön paluu voi olla vaikeaa, jos ei ole työpaikkaa mihin palata.

Huolimatta mittavista lainsäädännöllisistä uudistuksista isien vanhempainvapaiden käytön lisäämiseksi äidit pitävät yhä edelleen 94,5 % kaikista vanhempainpäivärahapäivistä. Nykyiset kannustimet perhevapaiden jakautumiseen tasaisemmin miesten ja naisten kesken tuntuvatkin olevan riittämättömiä. Parhaiten isät ovat uudistuksista ottaneet vastaan selkeästi heille osoitetut päivät (isyysvapaa 1990-luvun alussa ja bonusisyysvapaa 2000-luvun alussa). Viimeisimpien uudistusten (vuoden 2007 alussa voimaan tulleet) vaikutukset eivät tosin vielä ole tiedossa.

Lähteet

- Anttonen, A. 2003. Lastenhoidon kaksi maailmaa. Teoksessa Forsberg, H. & Nätkin, R. (toim.) Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Helsinki: Gaudeamus.
- Haataja, A. 2004. Yhden tai kahden ansaitsijan malli: vaikutukset ansiotyön, hoivan ja tulojen jakoon. Teoksessa Hjerppe, R. & Räisänen, H. (toim.), Hyvinvointi ja työmarkkinoiden eriytyminen. VATT-julkaisuja 40. Helsinki.
- Haataja, A. 2006. Pohjoismainen ansaitsija-hoivaajamalli. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Hämäläinen, U. 2005. Perhevapaiden aikaiset tulot ja toimeentulo. Teoksessa Takala, P. (toim.), Onko meillä malttia sijoittaa lapsiin? Kelan tutkimusosasto. Helsinki.
- Kansaneläkelaitoksen perhe-etuustilastot 1990–2005.
- Kansaneläkelaitoksen tilastolliset vuosikirjat 1990–2005
- KM 1975:92 Äitiys- ja äitiysraahajärjestelmän kehittämistoimikunnan mietintö. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Käytä isyysvapaasi. Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 2006:1. Helsinki.
- Metsämäki, J. 2005. Perhevapaista aiheutuvien kustannusten korvauksen kehittäminen. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Perhepoliittinen strategia. Linjauksia ja taustoja perhepolitiikan kehittämiseen. 2003. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Lammi-Taskula, J. 2004. Äidit työmarkkinoilla – kahden kerroksen väkeä? Yhteiskuntapolitiikka 69 (2004):2, 202–206.
- Lammi-Taskula, J. & Salmi, M. 2002. Mitä pienten lasten vanhemmat haluavat perhepolitiikalta? Yhteiskuntapolitiikka 67 (2002):6, 578–583.

Äitiysvapaa

Pakollista äitiysvapaata ovat kaksi laskettua synnytysaikaa edeltävää viikkoa ja kaksi synnytyksen jälkeistä viikkoa. Niiden aikana työntekijä ei saa tehdä työtä. Lisäksi äidin tai lapsen terveydelle riskialttiissa työssä työntekijän on oikeus jäädä osaksi tai koko raskausajaksi erityisäitiysvapaalle, jos työnantaja ei voi järjestää riskitöntä työtä.

Äitiysrahakausi alkaa kuitenkin jo 30–50 arkipäivää ennen laskettua aikaa ja kestää yhteensä 105 arkipäivää (n. neljä kuukautta). Äiti voi palata takaisin työhön jo äitiysrahakaudella, jolloin äitiysraha maksetaan hänelle vähimmäismääräisenä.

Isyysvapaa

Isä voi pitää isyysvapaata kolme viikkoa (18 arkipäivää) milloin tahansa lapsen syntymästä lukien äitiys- ja vanhempainrahakaudella. Vapaan voi pitää enintään neljässä jaksossa. Isyysvapaan pitämisestä ilmoitetaan työnantajalle viimeistään kaksi kuukautta ennen vapaan alkua. Lapsen syntymän yhteydessä pidettävän isyysvapaan ajankohdan muuttumisesta on ilmoitettava niin pian kuin mahdollista.

Bonusvapaa

Isyysvapaata voi myös pidentää. Isällä on mahdollisuus neljän viikon pituiseen omaan vauvanhoitojaksoon lapsen ollessa noin yhdeksän kuukauden ikäinen. Jos isä pitää vanhempainvapaasta vähintään 12 arkipäivää vanhempainrahakauden lopusta, hän voi pidentää isyysvapaataan 1–12 arkipäivällä. Tämä isyysvapaan pidennys täytyy pitää välittömästi vanhempainvapaan jatkona. Sen aikana ei ole oikeutta hoitovapaaseen eikä päivähoitoon. Isän vapaajakson aikana äidille ei makseta vanhempainrahaa. Äiti voi esimerkiksi palata työhön tai pitää vuosilomaa.

Vanhempainvapaa

Vanhempainvapaa alkaa heti äitiysvapaan päätyttyä. Vanhempainvapaan pituus on 158 arkipäivää. Vapaalla voi olla isä tai äiti, ja vanhemmat voivat myös jakaa vapaan keskenään. Vanhempainvapaan pitämisestä on ilmoitettava työnantajalle viimeistään kaksi kuukautta ennen vapaan alkamista. Ilmoitettua ajankohtaa voi muuttaa vain lapsen hoitamisedellytyksiin liittyvin, painavin perustein. Tämä on syytä ottaa huomioon, jos isä aikoo pitää kaksi viimeistä vanhempainvapaaviikkoa saadakseen isyysvapaan pidennyksen.

Osittainen vanhempainvapaa

Vanhempainvapaan voi pitää myös osittaisena. Osittaisen vanhempainvapaan aikana isä ja äiti hoitavat lasta vuorotellen. Myös osittaisen vanhempainvapaan enimmäispituus on 158 arkipäivää. Vanhemmat sopivat työnantajansa kanssa osa-aikatyöstä vanhempainrahakaudella. Silloin kummankin työaika ja palkka voivat olla 40–60 prosenttia alalla sovellettavasta kokoaikaisen työntekijän enimmäistyöajasta ja kokoaikatyön palkasta. Samalla vanhemmat saavat puolittaista vanhempainpäivärahaa. Sopimus osa-aikatyöstä tehdään vähintään kahden kuukauden ajaksi. Jos isä pitää osittaista vanhempainvapaata vähintään kaksi viikkoa vanhempainrahakauden lopussa, hän saa oikeuden isyysvapaan pidennykseen.

Osittainen vanhempainvapaa tuli Suomessa voimaan vuonna 2003. Vanhemmat voivat saada 50 prosentin päivärahaa, jos he tekevät 40–60 prosentin työaika vanhempainrahakauden aikana. Työhön palaaville vanhemmille tämä vaihtoehto on yleensä edullisempi kuin kokoaikatyöhön palaaminen ja päivärahan muuttuminen minimipäivärahaksi. Osittaisen vanhempainvapaan käyttöedellytykset ovat kuitenkin rajalliset. Oikeus osa-aikavanhempainrahaan ja osa-aikatyöhön edellyttää, että on kaksi työsuhteessa olevaa vanhempaa, jotka voivat sopia yhtä aikaa työnantajansa kanssa samalle ajanjakson sijoittuvasta osa-aikatyöstä ja jotka käytännössä vuorottelevat lapsen hoidon kanssa viemättä lasta kunnalliseen päivähoitoon. Yksinhuoltajat ja kahden huoltajan lapsiperheet, joista vain toisella on työsuhde, jäävät tämän mahdollisuuden ulkopuolelle. Osittaisen vanhempainrahan käyttö on ollut hyvin harvinaista.

Hoitovapaa

Vanhempainvapaan päätyttyä isä tai äiti voi jäädä hoitovapaalle hoitamaan alle 3-vuotiasta lasta ilman, että työsuhde katkeaa. Vanhemmat eivät voi olla yhtä aikaa kokoaikaisesti hoitovapaalla. Isä ja äiti voivat olla osittaisella hoitovapaalla, jolloin he lyhentävät palkattomasti työaikaansa enintään siihen saakka, kunnes lapsi päättää perusopetuksen toisen lukuvuoden. Pidentetyn oppivelvollisuuden piirissä olevien lasten vanhemmat voivat käyttää osittaista hoitovapaata siihen saakka, kunnes lapsen kolmas lukuvuosi päättyy.

Osittainen hoitovapaa

Osittaisen hoitovapaan edellytyksenä on, että työntekijä on ollut työnantajansa palveluksessa vähintään kuusi kuukautta kuluneen 12 kuukauden aikana. Vapaan käyttämisestä on tehtävä esitys työnantajalle viimeistään kaksi kuukautta ennen sen alkamista. Molemmat vanhemmat voivat pitää osittaista hoitovapaata saman kalenterijakson aikana, mutta he eivät voi hoitaa lasta samanaikaisesti. Vanhemmat voivat jakaa hoitovastuun esimerkiksi niin, että toinen hoitaa lasta aamu- ja toinen iltapäivän tai niin, että he hoitavat lasta vuoropäivin tai -viikoin.

Tilapäinen hoitovapaa

Alle 10-vuotiaan lapsen sairastuessa äkillisesti isällä tai äidillä on oikeus jäädä tilapäiselle hoitovapaalle enintään neljäksi työpäiväksi kutakin sairaustapausta kohti. Sairaam lapsen hoito-oikeus edellyttää, että molemmat vanhemmat ovat työssä kodin ulkopuolella tai että toinen vanhempi ei kotona tapahtuvan työnteon tai opiskelun vuoksi voi hoitaa lasta. (Käytä isyysvapaasi 2006.)

Poissaolo ei oikeuta korvauksiin. Monissa työehtosopimuksissa sairaan lapsen tilapäinen hoito on kuitenkin sovittu palkalliseksi vapaaksi, sopimuksesta riippuen 2–4 päivän ajalta (Metsämäki 2005, 15–17).

